

ÇİN TÜRKMENLERİ

Marat DURDUYEV*
Çev. S.GÖMEÇ

ÖNSÖZ

Kendi tarihimiz hakkında bu kadar az şey bilmemiz düşündürücüdür. Yıllardır tarihin Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren başladığını sanıyorduk. Bize kadar olan her şeyi gerçek dışı saydık. Geçmişe taş atarak, ondan uzaklaştık, onun "aydınlık gelecek" peşinden akılsızca koşmamıza engel olduğunu sandık. Dedelerimizin bize "geçmiş olmadan ne bu günün, ne geleceğin olmayacağı" büyük tavsiyesini unuttuk. Halbuki Türkmen halk kahramanlık hikâyelerinin bilge atası Dede Korkut "Anasından örnek almayan kız nasihat kabul etmez, atasını örnek almayan oğul misafir ağırlamaz" diye öğüt veriyordu.

Tarihi bilinç, bir bölgede yaşayan çok sayıda insanı "halk" adlı monolit toplum haline getiren özel altın bir zincirdir.

İnsanları dikey nesil olarak bir arada tutan altın zinciri kırarak, tarihi hafızayı silerek halkın monolit birliğini bozuyoruz, onu topraktan yaşaması için gerekli maddeleri sağlayan kökleri koparılmış ağaç haline getiriyoruz.

Türkmen halkı asırlar boyunca kendi tarihine itinayla baktı. İster, bir orta asır şehrinin harabeleri olsun, ister eski dönem yerleşim bölgesinin kalıntıları olsun, her tarihi anıtın küçük bir hasara bile maruz kalması kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanan milli servet sayılmıştır.

Arşiv dokümanları üzerinde çalışırken Türkmen halkının büyük tarihi şuuru ve tarihi anıtlara büyük önem verilmesinin bizzat tanığı oldum. Askeri yönetim başkanının Hazar bölgesi valisine yazdığı 24 Temmuz 1895 sayılı raporda şöyle denmekte: "Tarihi anıtlar, ahalinin kendisi tarafından korunuyor, harabelerdeki kerpiçleri kullanmaya izin vermiyorlar, onları kutsal sayarak kendileri de dokunmuyorlar...¹"

* Bu makale, Aşkabat'ta 1992 senesinde kitap halinde rusça olarak basılmıştır.

¹ Sentralny Gosudarstvenny Arhiv Türkmenistana, F. N-1, op. 2, d. 837, l. 26.

Bugün bir çok tarihi anıt dağıtılmış ve yok edilmiş durumda, kalkanların korunması için önlemler alınması lazımdır. O sebepten Türkmen ahali onlara bakmak için özel "bekçiler" tahsis etmişlerdi. Gelecekte doğu uzmanı olacak Aleksandr Semyonov, asrımızın başında Aşkabat'ta işe başlarken eski bir şehircik olan Ânav'da gördüklerini 14 Mart 1904 tarihinde Hazar bölgesi valisine şöyle yazıyordu: "Zat-ı alilerinize bildirmeğe cesaret ediyorum ki Türkmenler Ânav camisinin yanına bir bekçi dikmişler ve benden şunu rica ettiler: Şahsınız civarda görünen bir yer üzerinde "Hazar bölgesi valisi, cami ziyaretçilerinden hiç bir şekilde duvarları tahrip etmemelerini ve yazı yazmamalarını rica ediyor. Suçlular cezalandırılacaktır ve saire gibi bir yazı olan bir tabela dikmeye talimat verebilir mi? Onlar diyorlar ki, birisi zarar vermeye kalkışırsa tabelayı gösterir ve yasaklarız, böyle olmazsa bekçileri kimse dinlemez."²

Merv Toktamış bölgesi yöneticisinin 1895 yılı 7 Ağustos tarihli raporu da ilgi çekicidir. Bu gösteriyor ki sadece Ânav camii gibi anıtlar değil, ham kerpiçten yapılmış sıradan yapıtlar da ahali tarafından korumaya alınmıştır. "Bölgeadaki eski anıtlar sadece ham kerpiçten yapılmış kalelerdir. Fakat bunlar ahali için dedelerinden kalma emanet gibi korunmakta ve tahrip edilmesine müsaade edilmiyor."³

Geçmişte hemen hemen bütün Türkmen ailelerinde tarihi-şecere yazılır ve nesilden nesile saklanırdı. Hive hanı ve XVIII. yüzyıl tarihçisi, **Türkmen Şeceresi**'nin müellifi Ebu'l-gazi, Türkmen halkında Oguzlara ilişkin hayli yazı olduğunu söylüyordu. Türkmen toplumunda tarihçilerin mevkii de yeterince yüksek idi. Ebu'l-gazi'den sonraki Hive tarihçileri Munis ve Agâhî onları "bilge kişiler", "toplumun ruhani müellifleri", hanlar, beyler ve serdarlarla beraber "toplumun rehberleri" diye adlandırmışlardır. Bu kaynaklarda sık sık aşağıdaki sözlere rastlıyoruz: "tarihin bilge kişileri ve bakışılar söylüyorlar..."

Bilge kişilerle beraber bakışılının zikredilmesi tesadüfi değildir. Çoğu araştırmacı bakışıları tarih bilgeleri olarak saymış, Türkmen toplumunun sosyal hiyerarşisinde üst sraya koymuşlardır. Bu her şeyden önce bakışılının soy tarihlerini, destanları, gelenek ve görenekleri çok iyi bilmeleriyle açıklanıyor. Unutmayalım ki geleceği gören Dede-Korkut da

² Aynı yer, d. 835, l. 24, 26

³ Aynı yer, f. İ-1, op. 2, d. 837, l. 26-27.

bir bakşıydı. Bakşılar bilgeliğin, gelenek ve göreneğin, tarihi bilginin, halk folkloru geleneklerinin toplayıcılarıydılar. O.I.Şatskaya'nın anonim doğu uzmanlarına istinaden "bakşılardan mollalardan daha şerefli ve önemli yer tuttuğunu" tasdik etmesi, tesadüfi değildir.

Bu yüzden Türkmenler tarihi kronolojiyi hanların değil, bakşılardan isimleriyle anmışlardı. Bakşı kronolojisi, şah kronolojisinin yerini tamamen almıştır. Halk inançlarına göre Türkmen bakşılarını ve ozanlarını efsanevi kişilikler (erenler) ve tabiatüstü güçler koruyordu.

Bizim tarihi bilgisizliğimiz genellikle tarihin politik ve ideolojik çıkarlar uğruna tahrif edilmesinden, tarihçilerin verilmiş konuyu itirazsız tertip etmelerinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak erenler onları korumayı bıraktılar.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla onun yeniden kuvvetlenmesi, milli bilincin uyanması, geleneklerini-göreneklerini tekrar kazanması için geniş ufuklar açıldı. Halkın gerçek bağımsızlık bilincinin uyanması söz konusu olmazsa, halihazırdaki bağımsızlıktan bahsetmek boşunadır. Türkmen halkının tarihinde henüz okunmamış ve objektif tarihi gerçeklik açısından tekrar yazılması gereken bir hayli sayfa vardır. Fakat işlenmemiş pekçok konu mevcuttur. Öncelikle bunlar Hindistan ve Çin'den Akdeniz'e uzanmış büyük bir bölgede yaşayan soydaşlarımızın tarihine ilişkindir. Son yıllarda Avrupa ve Amerika'da da Türkmen grupları oluşmuştur.

Farklı ülkelerde yaşamalarına rağmen onlar bir bütün olarak Türkmen halkının mensuplarıdır, öyle ki onların tarihi göz önüne alınmazsa Türkmen tarihi bir bütün olamaz. Aynı zamanda yabancı ülkelerdeki soydaşlarımıza ilişkin bilgilerimiz kopuktur, onlar hakkında kaynak da çok azdır.

Günümüzde, bağımsız Türkmenistan Birleşmiş Milletler'in eşit üyesi olmasıyla, kapılarını dünyanın tüm köşelerindeki dostlarına açıyor, aynı zamanda dışarıdaki soydaşlarımızla sıkı bir ekonomik ve kültürel işbirliği kuruluyor. Koordinasyon merkezi bağımsız Türkistan'ın başkenti Aşkabat'ta olmak üzere "Dünya Türkmenleri Yardımlaşma Derneği" kurulmuştur. Böyle işbirliğiyle dışarıdaki soydaşların da tarihine büyük yer ayrılacağı ve Türkmen tarihi yazılacağı umulmaktadır.

Bu çalışmada Çin Türkmenlerinin tarihi ve etnografyasından, Çin-Maçin Türkmen halk destanlarından bahsedilmektedir. Çin Türkmenlerine otuz yıl önce ilgi duymaya başladım. M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisiyken, Doğu halkları ve Güney-Doğu Asya halkları etnografyası alanında ünlü bilim adamı Grigori Stratanoviç'ten bu uzak ülkedeki soydaşlarımız hakkında ilk bilgileri duymuştum. Henüz 60'lı yılların başlarında Türkmenistan'da kimsenin Çin Türkmenlerini duymamış olmalarına ve bilim adamlarımızdan kimsenin bu önemli konuda çalışmadığına şaşırılmıştı. O zaman Çin Türkmenleri konusunda bilgi toplamaya başladım, basında bir kaç yazım çıktı. Aynı zamanda Çin'de Türkmenlerin olmadığı fikri yayılmaya başlamıştı. Dışarıdaki soydaşlarla kültürel ilişkiler ve işbirliği derneği "Vatan"a, Doğu Türkistan (Sincan-Uygur Özerk bölgesi) vatandaşı Davutcan Seyddin'den gelmiş bir mektubu veriyoruz (Mektubun transkripsiyonu korunmuştur):

"Biz uzak zamanlardan son, milli dep-dessurumuzu, dilimizi yitirip doğanlık Uygur, Kırgızların tesirin etip gettik. Emma yüregimiz "Türkmen" degen duyguda sokup geldi. Şol uçın Hitaylı Türkmenler hakkında makalalar yazmak bolzanızlar, men elbetde maglumat berorum (Uzun yıllar sürecinde milli gelenek göreneklerimiz kaybederek kardeş Uygur ve Kırgızların kültürünü kabullendik, fakat her zaman kalbimizde Türkmen olduğumuzu hissettik. Odur ki Çin Türkmenleri konusunda bir şey yazmak isterseniz, size bilgi verebilirim)."

Aynı bir mektubu o Türkmenistan Bilimler Akademisi'ne göndermiştir, transkripsiyonu değişmeden bir kısmını veriyoruz, okuyuculara ilginç gelebilir:

"Salam nama!

Türkmanistan akademiyasındaki dostlar! Ustazlar!

Men Türkmen oğlu, ata buvalarımız mundan 400 yıl önce Türkmenistan etrapından Kaşgarnın garbideşi Pamir tagları arasına kelip mekanlaşkan eken. Biz-Türkmenler ..."

Ve son olarak da Çin Türkmenleri konusunda yazılmasını direk rica eden Abdukaşum Muhammed'in mektubunu vermemek olmuyor:

“Türkmenlerin uzun zaman sürecinde yaşamaları sonucu onların dili ve gelenek-görenekleri etki altında kalmış, fakat bu etki milliyetimizi değiştirememiş. Şu an Komünist parti rehberliğinde iyi koşullarda yaşamımıza rağmen onlar (Çin Yönetimi-M.D.) bizi Türkmen saymıyorlar. Çin Türkmenleri bilimsel araştırma konusu olmuyor. Onlar Oytag Türkmenlerini Kırgız, Kosirap Türkmenlerini ise, Uygur ve Tacik diye adlandırıyorlar. Budur ki siz Çin Türkmenleri konusunda bir şey bilmiyorsunuz.

Bir Çin Türkmenleri temsilcisi olarak, yönetimimizle ilişki kurup buraya gelmeye muvaffak olup Çin Türkmenleri konusunda araştırma yapacağımızı ümit ediyorum. İsmim Abdukayum Muhammed'dir. Kosirap mültecisiyim. 1986 yılında Sincan Üniversitesi Tarih Fakültesi'nden mezun oldum. Halihazırda Aktu'da 3 nolu ortaokulda öğretmen olarak çalışıyorum.

Türkmen tarihiyle ilgileniyorum. Çin'de bu konuda materyal yoktur. Odur ki sizden Türkmen tarihi, gelenek ve görenekleriyle ilgili materyal göndermenizi rica ediyorum.

Saygıyla Abdukayum Muhammed

15 Ocak 1989”

Soydaşlarımızın mektuplarından görüldüğü gibi, Çin Türkmenleri etnografya tarihi sadece Türkmenistan'da değil, Çin'de de tamamiyle bilinmeyen bir tarih sayfasıdır. Bu yüzden bu konuda yazılacak küçük bir makale bile büyük öneme sahip olacaktır. Ne yazık ki Çin'deki soydaşlarımız arasında bulunmak ve etnografya araştırması yapmak şimdilik bana kısmet olmamıştır. Onların arasında Avrupalı ve Rus bilim adamları bulunmuş, Çin Türkmenleri etnografyasına ilişkin ilginç bilgiler toplamışlardır. Tarih bilimleri doçenti, bir zamanlar Çin dili ve tarihini araştıran Aman Saparov sayesinde Çin Türkmenlerine ilişkin daha önce araştırılmamış çince kaynaklara ulaşabildik.

Sunulan çalışma Çin Türkmenleri konusunda bilgi toplama ve sistemleştirme yönünde yalnızca ilk adımdır. Bu çalışma günümüze ulaşmış bütün kaynaklar bazında yazılmıştır. Müellif Çin'deki soydaşlarımızın tarihi, etnografyası ve kültürünü tam yansıttığını iddia etmiyor, ümit ediyoruz ki ileriki araştırmalar konumuza daha ciddi katkılarda bulunabilir. Bunlar daha ileride olacaktır. Bağımsızlığını kazanmış

Türkmenistan Cumhuriyeti'yle Çin Halk Cumhuriyeti arasında diplomatik, iktisadi ve kültürel bağların kurulmasıyla Dünya Türkmenleri Dayanışma Derneği'nin faaliyetleri, her şeyden önce bilgi hususiyeti taşıyan bu çalışmalar sonucu hem Türkmen, hem Çin müelliflerinin ortaya çıkıp şimdiki Çin Türkmenlerinin hayatlarına ilişkin okur kitesini bilgilendirecekleri vaat edilmektedir.

I. BÖLÜM

ÇİN TÜRKMENLERİNİN DAĞILIMI

Tarihte Çin'de iki etnik Türkmen grubu ortaya çıkmıştır. Bunlardan büyüğü Türkmen-Salarlar, daha yaygın bir deyişle Salar halkıdır. Onlar Tsinhay, Kansu bölgesinde yoğun olarak, ülkenin diğer bölgelerinde ise Pekin'de, İnin'de, Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk) bölgesinde dağınık halde yaşamaktadır.

Salarlar Türkmen kökenli yabancı etnik gruplardan en az araştırılmıştır. Bu her şeyden önce onların tarihine ait belge ve kaynakların olmamasıyla alakalıdır. Salarlara değinen ilk Çin kroniği olan Min hanedanının ilk kuruluş yıllarındaki (1368-1644) belgelerde, onların kökenlerine ve etnik tarihine dair bilgi verilmemektedir. XV-XVIII. yüzyıllarda bizzat Salarlar tarafından elyazısı ile **Salar Tarihi** yazılmışsa da, bu kaynak şimdiye kadar araştırmacıların eline geçmedi⁴.

Bu yüzden folklor materyalleri ve diğer tarihi kalıntılar, tarihi genelleştirme ve onarma açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak, kaydetmek gerekir ki, edebi veriler oldukça azdır; bunlar da çoğunlukla, gayeleri Salarların etnik tarihlerini aydınlatma olmayan araştırmacı ve gezginlerin günlüklerinde toplanmıştır. Bu bilgiler 19. yüzyılın birinci yarısı ve 20. yüzyıl Rus, Avrupalı ve Amerikan bilim adamları N.M.Prejevalski, M.V.Neverov, G.Y.Grüm-Grjımaylo, W.W.Rokhill ve başkalarının çalışmalarında toplanmıştır. Salarlar konusunda ilk ilginç bilgiler ilk defa Salarların dilini tanımamıza imkan veren, ayrıca Salar söz birleşmeleri ve sözlerini içeren küçük bir Salar metni bastırılmış olan A.Poyarkov tarafından verilmiştir. O, Salarların etnik tarihini aydınlatmaya da teşebbüs etti. Poyarkov, Salarların önceki vatanının Orta Asya olduğunu ve buradan Tibet bölgesine göçmüş olduklarını ortaya koymuştur. Ona göre, "Salarların babaları, Taiming-Hun-Wu döneminde Katun-Gol'a gelmişlerdi... Sayıları üç idi; inek hırsızlığı yaptıkları için Semerkant'tan kovulmuşlardı⁵." Bu satırlar aşağıda gösterileceği gibi, Salarların kendi tarihi kökenleriyle uyum sağlamaktadır.

⁴ E.R.Tenişev, *Salarskiy Yazık*, Moskova 1963, s.9.

⁵ G.N.Potanın, *Tanguto-Tibetskaya Okraina Kitaya i Sentralnoy. T. P.-Spb.*, 1893, s.426-434.

1891-1892 yılında Salarların yerleşim bölgesi özellikle Salar diliyle ilgilenen Amerikalı bilim adamı-sinolog (Çin araştırmacısı) W.W.Rokhill tarafından ziyaret edilmiştir⁶. Bu yıllarda **Etnografik Yorum** dergisinde A.Poyarkov ve V.Ladığın tarafından Salar tarihine dair küçük bir etnografik makale çıktı. Bu, Mekke'ye giden Salar hacılarıyla Bişkek'ten (şimdiki Kırgızistan'ın başkenti) geçerken yapılan görüşmenin bir tesiriyle yazılmıştı⁷.

Kuşkusuz, büyük Buryat bilim adamı Tibetolog G.Ts.Tsıbikov'un (1873-1930) tedkik ettiği materyaller büyük ilgi uyandırmıştır. O Budist rahibi kıyafetiyle kutsal Lhasa kentine yaptığı ziyaret esnasında gördüğü Orta Asya halklarının, aynı zamanda Tsinhay Salarlarının araştırılmasına büyük emek vermiştir. Bu materyaller o kadar önemlidir ki, A.John, Z.Yusurov ve M.Suşanlo'nun özel araştırma konusu olmuş, "G.Ts.Tsıbikov'un Çalışmalarında Salar Etnografyası Problemleri" adlı makaleyi yayımlanmışlardır⁸. G.Ts.Tsıbikov'un bilgileri hacimce büyük olmasa da bir çok etnografik ayrıntılar içermektedir. **Budist Hacısı Kutsal Tibet'te** adlı eserinde o şöyle yazıyordu: "Salarlar kendi aralarında Türkçe konuşuyorlar, Çinlilerinkine benzer elbise giyiyorlar, sadece şapkaları sarıdır ve yukarıda sivrileşiyor ve ucunda altın iplerden örülmüş küpe vardır. Kadınlar Çinli kadınların tersine ayaklarını sakatlamıyorlar, çok bol şalvar giyiyorlar⁹. Görünüşe bakılırsa Salarlar İslâmî içten yaşıyorlar ve aralarında Türklük bilinci yeterince yaygındır¹⁰." Bununla beraber diğer seyyahlar gibi G.Ts.Tsıbikov da, Salarların kökeni ve etnik tarihi hakkında hemen hemen hiç bir bilgi vermemektedir.

Asrımızın başlangıcında Çin'e ilk gezisini yapmış olan S.Malov, özel linguistik nedenlerle Salarları ve Uygurları ziyaret etti. O halk ede-

⁶ W.W.Rokhill, *Diary of a Journey Through Mongolia and Tibet in 1891-1892*, s.373-374.

⁷ A.Poyarkov-V.Ladığın, "Salari. Etnografiçeskiy Oçerk", *Etnografiçeskoye Obozreniye*, Kn. 16, No 1, Moskova 1983, s.32-36.

⁸ Bakınız; A.John, Z.Yusurov, M.Suşanlo, "Problemi Etnografii Salarov v Trudah G.Ts.Tsıbikova", *Istoriko-Kulturniye Svyazi Narodov Sentralnoy Azii, Ulan-Ude* 1984. Bu yazının eleştirisi için bakınız, *Izvestiya AN Turkmen SSR*, No 4, 1985, s.89-91.

⁹ O zamanlar Çin'de kız çocuklarının ayağına çocukluktan itibaren ağaç kalıplardan yapılmış ayakkabılar giydiriliyordu.

¹⁰ G.Ts.Tsıbikov, *Buddist-palomnik u Svyatın Tibeta*, T. I, Novosibirsk 1981, s.49.

biyatı tiplmeleri üzerine yazılar yazdı, fakat bunları yoğun halde basıma vermeye ömrü yetmedi. Salar şiirleri antolojisi onun arşivinde kaldı. S.Malov'un arşivinin Salarların tarihi, etnografya ve halk edebiyatı problemlerine ışık tutması mümkündür, fakat onlar şu ana kadar bununla ilgilenen bilim adamlarının dikkatini çekmedi ve araştırmacıları beklemektedir. Yaşamı süresince Malov bu gezi notları konusunda sadece ufak bir rapor¹¹ yayınlayabildi.

Aynı zamanda, dilcilik amacıyla Tsinhay ve Kansu Salarlarını 1957 yılında Rus bilim adamı E.R.Tenişev'de ziyaret etmiştir. Topladığı zengin materyaller, **Salar Dili**¹² ve **Salar Metinleri**¹³ adlı iki kitabıyla sonuçlandı. E.R.Tenişev ortaya Salarların kökenini araştırma amacını koymasa da, tarihi ve halk dilindeki verileri toplamaya muvaffak olmuş, çok önemli olan **Salarların İskan Tarihi** eserini yazmıştır. Bu eserde Salarlardan çeşitli askeri-politik nedenlerle yurtlarını terk edip uzak Çin'e yerleşerek Salar ismini alan Türkmen kabilesinden Salarların bir kısmı gibi bahsedilmektedir.

1960 yılında Macar Türkolog S.Kakuk Pekin'de bulunurken menşece Salar olan Çin Halk Cumhuriyeti İlimler Akademisi Milli Azınlıkların Dili Enstitüsü'nün görevlisi Han Tszin-E'den bir kaç masal, bulmaca, şarkı kaleme almış, daha sonra bunları yorumlarla neşr ettirmiştir¹⁴. Yazısında S.Kakuk Salarların menşecini ve etnik tarihini ihmal etmiştir. Fakat o Salar halk edebiyatı konusunda belli bir tasavvur uyandırmaktadır.

Az veya çok, amaca yönelik Salarlar konusundaki yazı SSCB Bilimler Akademisi'nin N.N.Mihluko-Mahlay Adına Etnografya Enstitüsünün "Dünya Halkları" serisinde, **Doğu Asya Halkları** akademik yayınının müellifleri tarafından kaleme alınmıştır¹⁵. Bu yazıda ilk defa Salarların kökeni, geçim kaynakları, maddi ve manevi kültürleri konusundaki yazılar bir bütün halinde verilme teşebbüsüne girilmiştir. Günümüze kadar bu yazı Salarlar konusunda genel bilgi veren tek kaynaktır.

¹¹ S.Malov, "Otçyöt o Puteşestvii k Uyguram i Salaram", **Izvestiya Russkogo Komiteta Dlya Izuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii**, Seriya No 1, St.Petersburg 1912, s.92.

¹² Tenişev, a.g.e.

¹³ E.R.Tenişev, **Salarskiy Teksti**, Moskova 1964.

¹⁴ S.Kakuk, "Tekstes Salars", **Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae**, T. 12, fasc. 1-2, Budapest 1961, s.95-117.

¹⁵ **Narodı Vostoçnoy Azii**, Moskova 1965.

Bilgi karakterli materyaller, çoğu tartışmalı olarak A.Reşetov'un 1988 yılında basılmış **Dünya Halkları** tarihi-etnografik bilgi kitabındaki "Salarlar" makalesinde yer almaktadır¹⁶. Nihayet, tarafımdan günlük basında Çin Türkmenlerinin yaşamını ve tarihini çeşitli açılardan ele alan yazılar yazılmıştır¹⁷.

Türkmen-bilimde Çin Türkmenlerinin tarihi ve etnografyası konusunda çince mevcut olan çalışmalar tamamen yeni kaynaklardır. Bunlar Rus ve Avrupalı araştırmacıların çalışmalarında dikkate alınmışlar, fakat Türkmen bilim adamları tarafından incelenmemiştir. Türkmenistan'da hemen hemen pratik olarak sinolog mevcut olmadı, yegane kaliteli sinolog olan Aman Saparov son yıllara kadar Çin problemi üzerinde değil, Türkmenistan'ın son döneminin tarihi üzerinde çalıştı. Bununla beraber 50'li yılların sonu 60'lı yılların başlarında Çin Halk Cumhuriyeti ve SSCB arasındaki sıkı dostluk ilişkileri bozulmuş, Sinolojiye ilgi önemli ölçüde azalmıştır. Günümüzde bağımsız Türkmenistan'ın Çin'le yeni düzeyde diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmasıyla Türkmen Sinolojisine ilgi arttı. Mahtum Kulu adına Türkmen Devlet Üniversitesi'nde Çin dili ve tarihi okutulması programı hazırlanmaktadır. Başkent Aşkabat, Kansu eyaletinin merkezi Lançjou şehri ile kardeş şehir olmuştur. Bu münasebetlerin ekseriyeti bilim, edebiyat ve sanat adamlarının kültürel ve bilimsel ilişkileri vasıtasıyla gerçekleşmekte ise de, bütün bunların sonucunda Türkmenistan'a Çin dilinde önemli materyaller girmektedir. Bu da Çin Türkmenleri konusunda Çinli müelliflerin eserleriyle tanışma imkânı yaratmaktadır. Böyle eserlerden birisi de **Kansu Eyaletinin Etnik Azınlıkları** monografisidir ki, bölümlerinden biri Salarların tarihi ve etnografyasına ayrılmıştır¹⁸.

Şunu belirtmek gerekir ki etnografik literatürde Çin'de yaşayan Salarlar diğer Salarlardan ayırılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu ayırım hiç de doğru değildir. Bu konuda **Kansu Eyaletinin Etnik Azınlıkları** kitabının Çinli etnograf müelliflerinin şu cümlesi dikkat çekmektedir:

¹⁶ A.Reşetov, "Saları", **Narodı Mira**. Istoriko-etnografiçeskiy Spravoçnik, Moskova 1988, s.390.

¹⁷ **Bakınız**, M.Durdiyev, "Turkmeni Kitaya", **Yaşlık**, No 1, 1989; "Na Beregh Huanhe", **Komsomolets Turkmenistana**, 1991; "Huancnin Kenarında", **Sovyet Turkmenistani**, 1991.

¹⁸ **Natsionalniye Menşinstva Provintsii Gansu**, Pekin 1989. Bu eseri çince den çevirdiği için A.Saparov'a teşekkür ederim.

“Eskilerde Salar halkı *Muhammedî Sala* olarak adlandırılmıştır, fakat onlar kendilerine *Salar* diyorlar.” *Sala* ve *Salarların* farkı ve genetik ilişkileri konusu yeterince işlenmemiştir; dolayısıyla ilave araştırmalar gerekiyor. Fakat Kansu'daki *Salaların* kendilerine *Salar* demeleri özellikle genetik bağlarını belirlemek açısından önemlidir. Nispeten küçük bir eser, Salar tarihi, etnografyası, dili ve folkloruna değinmektedir. Bilgiler, bazan çelişiyor, belli durumlarda da tartışmalıdır. Bundan dolayıdır ki, E.R.Tenişev'in, “...Salarların ne eski ne de yeni tarihi henüz yazılmamış ve araştırmacıları bekliyor¹⁹” cümlesini kabul etmemek zordur.

Salarlarla birlikte Çin'de şu an etnik şuurunu muhafaza etmiş büyük bir Türkmen grubu yaşamaktadır. Bunlar Doğu Türkistan Uygur Özerk bölgesinin Türkmenleridir. Bir kısmı kendilerine Salarlar diyen grupla aynı anda Çin'de yerleşmişlerdir.

Uzun süre zarfında resmi dairelerin ve Türkmen olmayan komşu halkların onları farklı yerleşim yerlerinde, bazan Kırgız, bazan Uygur hatta bazan Tacik (Taciklerin Türkçe değil, doğu İran dilinde konuşmasına bakmayarak) adlandırmalarına rağmen, işte bu grubun temiz Türkmen şuru muhafaza edilmiştir. Çin'in Türkmenleri konusunda son zamanlara kadar ya hiç bir şey bilmiyorduk, ya da yanlış bilgilerimiz vardı. Bundan dolayı, bu bilgi boşluğunda öncelikli önemi yurt dışında yaşayan Türkmenlerle yardımlaşma ve dayanışma derneği olan “Vatan” a son yıllarda bu Türkmenlerin temsilcilerinin yazdıkları mektuplar ulaşmaktadır. Abdukayum Muhammed mektubunda şöyle yazıyor:

“Ben Çin'de yaşayan Türkmenlerin temsilcisiyim. Çin'de yaklaşık 5000 Türkmen yaşıyor. Onlar esasen Doğu Türkistan Uygur Özerk bölgesinde, Kızıl-Su ve Aksu'da, Pamir dağlarının dağlık yerleşim muntakalarında olan Oytag ve Kosirap'da yaşıyorlar.

Çin Türkmenlerinin Çin'de yerleşmelerine ilişkin tarihi bilgileri yoktur. Atalarımızın söylediklerine göre, Anadolu'da yaşayan Türkmenler İran'a yönelerek orda meskunlaşmaya mecbur olmuşlar. Sayıları yaklaşık 10.000 olmuştur. İran'da Teke ve Yamut hanedanlığı kurmuş, fakat sonra İran Şiileriyle geçinememişler. Bu yüzden Türkmenlerin bir kısmı İran'ı terk edip Bakü'ye yönelerek orda yerleşmeye mecbur olmuşlar. Rus çarının takibi yüzünden Türkmenlerin küçük bir kısmı Türk-

¹⁹ Tenişev, *Salarskiy Yazık*, s.3.

menistan'a yerleşmiş, onların bazıları Uzak Doğuya yönelmiş ve Pamir'in insansız bölgelerinde meskunlaşmaya mecbur olmuşlar. Halihazırda biz bu yerlere Oyttag ve Kosirap diyoruz. Bununla birlikte soydaşlarımızın bir kısmı Doğu Türkistan Uygur Özerk bölgesinin diğer noktalarında yerleşmek zorunda kalmışlardır.

Türkmenlerin uzun süre Çin'de kalmaları onların diline, gelenek ve göreneklerine etki etmiş, fakat milli kimliğimizi değiştirmemiştir."

Abdukayum Muhammed'in mektubundaki tarihi olayların karışıklığına rağmen, o tarihi gerçekleri yansıtıyor; bu hakikatlerden daha sonra bahsedeceğiz.

Çin'deki Türkmen-Salarların sayısı, **Dünya Halkları** tarihi-etnografik bilgi kitabına göre, 80'li yılların sonunda 72 bin idi. Demografik göstergeler değerlendirme düzeyindedir²⁰. S.I.Bruk'a göre 1983 yılında Salarların sayısı 71 bin kişidir²¹. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1982 yılı ortası nüfus sayımına göre Salarların sayısı 69.102'dir²².

Son rakam üzerinde özellikle durulması gerekiyor. **Kansu Eyaletinin Etnik Azınlıkları** isimli Çin monografisinde nüfus sayımına istinaden Salaların (kendilerine *Salar* diyorlar) sayısı 69.102 olarak gösterilmiştir. Demek ki söz konusu sadece bir etnik azınlık Salarlardır.

Doğu Asya Halkları'nın müellifine göre 1953 yılında Salarların sayısı 31 bini geçmiyordu²³. 50'li yıllarda Salarların arasında çalışan Tenişev onların sayısını Kansu ve Tsinhay bölgesinde 20 bin kişi olarak belirlemiştir²⁴. Çin demografileri **Çin** dergisinde yayımladıkları bilgide Salarların sayısını 1981 yılı için 50 bin olarak göstermişler²⁵, fakat 1984 yılı nüfus sayısı 69.102 olarak verilmiştir.

Aşırı büyüme ile nüfusun bu kadar artması kuşku doğuruyor. E.R.Teşinev'e dayanırsak bu artış 4 defa, **Doğu Asya Halkları** ve diğer

²⁰ Reşetov, a.g.m., s.390.

²¹ S.I.Bruk, **Naseleniye Mira**, Moskova 1986, s.818.

²² Twenty-nine provinces, sicies and autonomous regions minority nationality", **Munzu Tuanjie** (United Nationalities Magazine), No 2, s.38-39; No 3, s.46-47, 1984; C.D.Dru, "The Etnogenesis of the Uighur", **Central Asian Survey**, 9/1, 1990, s.3

²³ **Narodı Vostoçnoy Azii**, s.32, 641.

²⁴ Tenişev, **Salarškiye Teksti**, s.3.

²⁵ **Kitay**, 1981, s.10.

sürekli matbuat verilerine göre 2.5 defa artış olmuş demektir. Yerli demograflar böyle hızlı bir gelişmenin nedenlerini açıklamıyor. Her şeyden önce burda etnografik göstergelerin kesinleştirilmesi söz konusu. Tabii ki demografik faktörü de tamamen göz önünden çıkaramayız. Ahalinin doğal artımı da ihmal edilecek kadar değil. 1954'de özerklik kazanarak milli şuurunu kazanmaları da söz konusu²⁶.

Çin Türkmenlerinin sayısı, etnostatikde sadece Salarlar dikkate alındığında daha fazladır. Aynı zamanda, "Vatan" derneğindeki mektupların müelliflerine dayanacak olursak, Doğu Türkistan Uygur Özerk bölgesinin batısında Uygur, Kırgız ve Tacikler arasında yaşayan ve etnik şuurunu muhafaza etmiş olan Türkmenlerin sayısı 5-6 bin civarındadır. Fakat onların gerçek sayısı daha fazladır. Çünkü yerel makamlar onları Uygur, Kırgız ve hatta Tacikler'le, bir gösteriyorlar. Çin Türkmenlerinin sayısı 80-100 bin civarında hesap edilebileceği düşünülmektedir.

Çin'deki etnik Türkmenlerin sayısı Özbeklerin (1982 yılına 12.453), Tacikler'in (26.503 kişi-1982) sayısından bir kaç kat fazla, fakat Kazakların (907.582) ve Kırgızların (113.999 kişi) sayısından önemli ölçüde azdır²⁷.

Türkmenlerin Orta Asya'dan Çin'e göç ettikleri zaman esas yerleştikleri bölge Tsinhay'dı. Burada Huanhe nehrinin sağında dağlık arazide Çin Salarlarının üçte ikisinden fazlası yaşıyor. Bu yüzden 24 Şubat 1954'te Tsinhay eyaletinde, merkezi Tsişi'de olmak üzere, Salar Özerk Bölgesi Sinhua kurulmuştu²⁸.

Çin kroniğine ve halkın söylediklerine bakılırsa, Salarlar Tsinhay'da (Sinin'de) XIV. yüzyılın sonlarında yerleşmişlerdi. **Doğu Asya Halkları** eserinin müellifleri şöyle yazıyorlar: "XIV. yüzyılın sonunda Karaman boyundan olan Semerkant Salarlar'ı dalga dalga Merkezi Asya topraklarından geçip güney Sinin'de yerleşmişlerdi"²⁹. 1957 yılında Salarları bilimsel amaçla ziyaret eden E.R.Tenişev, Tsinhay'daki Salar

²⁶ **Narodı Vostoçnoy...**, s.10.

²⁷ "Twenty-nine provinces, sicies and autonomous regions minority nationality", **Munzu Tuanjie** (United Nationalities Magazine), No 2, s.38-39; No 3, s.46-47, 1984; C.D.Dru, "The Etnogenesis of the Uighur", **Central Asian Survey**, 9/1, 1990, s.3.

²⁸ **Narodı Vostoçnoy...**, s.641.

²⁹ **Narodı Vostoçnoy...**, s.642.

yerleşim noktalarını yeterince doğru olarak göstermiştir³⁰. Özellikle Çin kaynaklarının verilerine göre Tsinhay eyaletinde Salarların % 88.1'i, Kansu eyaletinde % 7.4'ü yaşıyor; diğer kısım ülkenin öbür bölgelerine dağılmış durumdadır³¹.

Bundan dolayı, bazı araştırmacıların iddiaları tamamen esassızdır. Örneğin Ata Cikiyev, Salarların esas yerleşim bölgesi olarak Doğu Türkistan eyaletini gösteriyor³² ve ne Çin'in idari-arazi yapısını, ne de azınlıkların yerleşim coğrafyasını bilmediğini ortaya koyuyor. A.John, Z.Yusurov ve M.Suşanlo nezaketle bu yanlışla işaret ediyorlar. Burada onu Türkmen bilim adamı değil, Kırgız bilim adamı göstermekle kendileri de yanlış yapıyorlar³³.

Doğu Türkistan'da Salarlar aynen Pekin'deki gibi o kadar az ve dağınıklar ki, Çinli demograf ve etnograflar Doğu Türkistan'ı Salar yerleşim bölgesi olarak göstermeye lüzum görmüyorlar³⁴. Doğu Türkistan'da Türkmenler yaşıyorlar; biz bu husustan bahsetmiştik³⁵. "Vatan" cemiyetindeki mektupları istinaden onların Salarlık bilincinin de olmadığını görüyoruz.

Halihazırda Tsinhay eyaletinin Salar Sinhua Özerk Bölgesinin yedi nahiyesinde Salarlar üstün etnik tabakayı oluşturmaktadırlar: Geysız (Altıyulı), Suçji, Syunyan (Poler), Tszışı (Yazı), Çinşuy (Sengir), Nemın yahut Kova (Ko), Beyçjuan (Ahvar). Altıyulı (Altı el), Yazı, Sengir, Ahvar toponim isimleri Türk toponimleri olmalarıyla dikkat çekiyorlar. Salar yerleşimi batıda Suçji'den Güney-doğu Beyçjuan'a kadar uzanarak homojen milli kuşak oluşturuyor. Onun yakınında, zor ulaşılan dağlık arazide özerk bölgenin Kuzey-doğu köşesinde Çintsız (Minta) yer almaktadır.

³⁰ Tenişev, a.g.e., s.122-125.

³¹ Natsionalniye Menşinstva Provintsi Gansu (Na Kitaysk, yaz.)

³² A.Cikiyev, "Etnografiçeskiye Dannıye po Etnogenezu Turkmen-Salırov", Mecdunarodny Kongres Antropologiçeskih i Etnografiçeskih i Etnografiçeskih Nauk, T. 10, Moskova 1964, s.162.

³³ A.John, Z.Yusurov, M.Suşanlo, Uk. soç.

³⁴ Kitay, No 1, 1981, s.10.

³⁵ Bakınız, Yu.Gradov, "Sintszyan Dalekiy i Blizkiy", Aziya i Afrika Segodniya, No 5, 1990, s.41.

İlginçtir ki, Sinhua Özerk Bölgesi oluşturulmadan önceki Salar yerleşimi idari bölünümü orta asırlar Türkmen-Salar bölünümünü hatırlatıyor: Dahili (İçki-Salır) ve harici (Daşkı-Salır). Nahiye yerinde ise "gunlar" vardı. Sinhua'nın batısındaki bölge Şansıgun idi "dört yukarı gun". Huanhe'nin sol kıyısında "beş yukarı gun" (Vaygun) bulunuyordu³⁶.

Sinhua özerk bölgesinin diğer nahiyelerinde Salar çoğunluğu yoktur, onlar Çinliler, Huiler (Dungan) ve Tibetlilerle komşu halinde yaşıyorlar.

Daha az sayıda fakat yine de toplu olarak Tsinhay'a komşu olan Kansu eyaletinde yaşamaktadırlar. **Doğu Asya Halkları** verilerine göre Salarlar Lin sua, Kan k'an, Tsuan (Yuygu halkının özerk bölgesi), Lan chou'da iskan edilmişlerdir³⁷.

Kansu Eyaletinin Milli Azınlıkları kitabının materyallerine göre Salar halkının dağılımı (temsilcileri kendilerine *Salar* diyorlar) biraz farklı gözüküyor ki, bunu da çizelgeden görebiliriz:

Dağılım Yeri	Sayı	Dağılım Yeri	Sayı
Lan chou şehri	106 kişi	Dinşei	1
Dua Yunguan şehri	1	Tandşuy	1
Due Guan	7	Udu	24
Tsange	15	Tsing Yang	1
Uvey	7	Loang Sia	4570
Di Şan	4012	Gang Lan	384

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur Özerk Bölgesinde (Doğu Türkistan'da Pamir yanı dağlık bölgeler) Kızılsu ve Aksu'da yaşayanlar, Oytay ve Kosirap'de üstün tabakayı (sayı açısından) oluşturuyorlar. Davutcan Seydin şöyle diyor (transkripsiyon korunmuştur):

³⁶ *Narodı Vostoçnoy...*, s.641.

³⁷ *Narodı Vostoçnoy...*, s.641.

“Hitay'daki Türkmenler Pamır taglık rayonlarındaki Oytag, Kohsirebe adlı ikki yurdda yaşayar. İkki yurdda 3000'den-6000'ge kişi bar. Bul ikki yurd “Şıdjan Uygur avtonom rayonu Kızıl-su Kirgiz avtonom oblastının Akto nahiyesige garaşli ikki yeza (kolhoz)’dır (Çin Türkmenleri Pamir yanı dağlık bölge Oytag ve Kohsirebe’de yaşıyorlar. Bu iki yerin 3000 ile 6000’e yakın ahalişi vardır. Her iki yer Doğu Türkistan Uygur Özerk bölgesinde, Kırgız özerk reyonunda bulunmaktadır. Akto bölgesinde iki kolhozu oluşturuylar).”

Diğer Türkmen grupları aynı zamanda Kaşgar’da ve Çin’in diğer eyalet ve bölgelerinde yaşıyorlar.

II. BÖLÜM

ÇİN TÜRKMENLERİNİN DİLİ VE ANTROPOLOJİK GÖRÜNÜŞLERİ

Çin Türkmenlerinin bugünkü dili asırlardır (Çinlilerin, Uygurların ve Çin'in diğer azınlıkların arasında yaşadıklarından dolayı) büyük değişmelere maruz kalsa da, Türkmen Türkçesinin şivelerinden biri sayılmalıdır. Buna en azından yukarıda örneklerini verdiğimiz, Çin'de yaşayan soydaşlarımızın "Vatan" cemiyetine gönderdikleri mektuplar tanıklık ediyor.

Çin Salarlarının dili üzerine özel araştırma yapmış olan E.R.Tenişev, bu dili tamamen belirli olarak Oguz yahut da Türk dilinin güney-batı kollarından birine sokmuş ve dildeki belirli Kıpçak unsurlarına işaret etmiştir. Yeri gelmişken, bu unsurlar XIV. yüzyılda dahil olmuşlardır. Yani Türkmenlerin Orta Asya'dan Çin'e göç etmelerine kadar ki geçen zaman zarfında, E.R.Tenişev'e göre; "XIV. yüzyıl Salar Türkçesinin Kıpçaklaşmasının bittiği ve bu dilin tarihinde yeni bir dönemin başladığı zamandır. Bu tarihten itibaren Salar Türkçesi kök olarak ona uzak olan Çin ve Tibet dillerinin etkisine maruz kaldı³⁸."

A.Reşetov'un, Salar Türkçesinin "Altay ailesinin Uygur alt grubuna ait olduğu" fikrini kabul etmemek mümkün değildir³⁹. İlginç olan, Reşetov'a göre Salar Türkçesinin diğer sınıflandırmalara göre Türk dilinin Oguz dalına ait olmasını ileri sürmesidir.

Salar Türkçesinin dil bu sınıflandırmadaki yeri konusunda bir kaç görüş mevcuttur. N.A.Baskakov'un ileri sürdüğü sınıflandırmaya göre Salar Türkçesi Türk dilinin Karluk grubuna aittir⁴⁰. E.R.Tenişev ise "aynı mülahazalardan yola çıkarak, bu dili her şeyden önce Oguz-Bulgar grubunun Oguz dalına dahil etmek gerekiyor." diye kaydediyor⁴¹.

A.N.Samoyloviç, Türk halklarının dillerini sınıflandırırken, Salar dilindeki Oguz ve Kıpçak Salarlarını göz önünde bulundurarak, bu dili Türk dillerinin kuzey-doğu grubuna sokuyor. Bu arada o Hive-Özbekle-

³⁸ Tenişev, *Salarskiy Yazık*, s.47.

³⁹ Reşetov, *a.g.m.*, s.390.

⁴⁰ N.A.Baskakov, "K Voprosu o Klassifikatsii Tyurskih Yazıkov", *Izv. AN SSSR*, 12/2, Moskova 1952, s.134.

⁴¹ Tenişev, *a.g.e.*, s.47.

rini de Kıpçak-Oguz dilinin güney-batı yahut da Oguz dalı terkibine dahil etmenin mümkün olacağına işaret ediyor⁴².

E.R.Tenişev haklı olarak bu tür sınıflandırmalara itiraz ediyor ve bu konuda şunları söylüyor: "A.N.Samoyloviç'in sınıflandırmasında orta grup, Kıpçak temelinde Hive Özbekçesini içermektedir ki, bunda özellikle güney-batı elementlerine rastlamıyoruz. Salar ve Hive Özbeklerinin dili tamamen zıt mevkide duruyorlar: Salar dilinin esası Kıpçak tesirleri bulunan Oguz Türkçesidir. O sebeple, orta grubu iki alt gruba ayırmak daha mantıklıdır: 1. Oguz-Kıpçak (buna Salar Türkçesi dahildir) ve 2. Kıpçak-Oguz (buna Hive Türkçesi girer)⁴³.

Salar Türkçesi genetik olarak Türkmenceyle ilişkilidir, aynı zamanda Türk dilinin Oguz veya güney-batı kolunu oluşturmak üzere genetik olarak Azeri Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Kök Oguz Türkçesiyle (Gagauz) ilişkilidir. Aynı zamanda Salar dilini Türkmen, Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Kıpçak ve Çağatay lehçeleriyle birlikte, yeni Türk dilleri adını verdiği gruba koyan S.Malov'un fikrine katılmak mümkündür⁴⁴.

E.R.Tenişev tarafından Salar Türkçesinin gelişme tarihi periyodları hazırlanmıştır. **İlk dönem** XI-XII. yüzyıllar; bu dönemde yazılı kaynaklarda "Salur", "Salor" etnonimi (Mahmud Kaşgarlı) çıkıyor. Az bilinen bir şey de bazı kaynaklarda, ayrıca "Fahredden Mübarekşah Tarihi" nde (XII. yy.) Salarların ismi "Saluk" diye geçer⁴⁵.

Bu devir tamamen "Salur" dönemi olarak adlandırmak, E.R.Tenişev'e göre, mümkün değildir. Bu dönem, Oguz Türkçesi çerçevesinde umum Türkmen Türkçesinin şekillenme dönemidir. Salarlar Türkmenlerin ayrılmaz kısmıdır ve onların bağımsız bir kabile dili söz konusu değildir. Türkmencenin *Salur* şivesi söz konusudur. Türkmen Türkçesi hakkındaki tasavvurları Mahmud Kaşgarlı'nın Divanü Lûgat-it-Türk ve orta asırlar Oguz ve Türkmenlerinin kahramanlık destanları "Korkut Ata"dan (Kitâb-ı Dedem Korkut) öğrenebiliriz.

⁴² A.N.Samoyloviç, *Nekotoriye Dopolneniya K Klassifikatsii Tyurkskih Yazıkov*, Petersburg 1922, s.8, 13, 15.

⁴³ Tenişev, *a.g.e.*, s.47.

⁴⁴ S.Y.Malov, "Drevniye i Noviyе Tyurkskiye Yazıkı", *Vostoçniye Zapiski*, T. I, Leningrad 1927, s.142-143.

⁴⁵ I.I.Umnyakov, "İstoriya Fakretdina Mubarakşaha", *Vestnik Drevney İstorii*, No 1, 1936.

İkinci dönem E.R.Tenişev XIII-XIV. yüzyıllar olarak belirtiyor ve bu dönemde Salar Türkçesinin gelişiminde Kıpçak Türkçesinin güçlü etkisini vurguluyor. Bu dönemin edebi eserleri tam Salarca olmaktan uzaktır. Salarlardaki gibi karışık Oguz-Kıpçakçasıdır. Bu eserlerden E.R.Tenişev **Tefsir** (Kuran Yorumu), **Nahdnu-Name**, **Yusuf Kıssası**, **Yusuf ve Züleyha**, **Muhammed-name**, **Oguz-name**, **Ahsan Şeyh** ve diğerlerini zikrediyor.

Üçüncü dönem E.R.Tenişev'e göre XV-XVIII. yüzyıllardır. Bu dönemde Salarlar etnik Türkmen kitlesinden ayrılmış ve Çin'e yerleşmişlerdir. Bu dönem eserlerinden E.R.Tenişev, "eski Salarca" yazılmış **İbadet**, **Kıssa-i Kurban Abdes**, **Salar Tarihi** vs. zikrediyor.

Bu üç dönemin dili ve edebiyatı muasır Salar dili ve edebiyatından farklıdır. Onlar E.R.Tenişev'e göre "Müslüman eğitimi almış Salarlar tarafından bile zor anlaşılıyor"⁴⁶. Bu da, son iki yüz yılda Salarların çevre halklarıyla sosyal-ekonomik, kültürel ve diğer bağlarının güçlenmesiyle onların diline çince ve tibetçenin faal bir şekilde müdahale etmesinden ileri gelmektedir. E.R.Tenişev şöyle diyor: "Sessizler sistemi tamamen yeniden yapılıyor, güçlü ve zayıf sessizler sırası oluşuyor. Türk sayı sıfatları tamamen siliniyor. Fiil ve isim özel çekimleri kayboluyor. Çince ve tibetçeden çok fazla söz Salar leksiyonuna geçiyor. Şimdi ve gelecekte çince Salar Türkçesinin gelişimine engel olan başlıca faktördür"⁴⁷.

Eski Salar Türkçesiyle şimdiki Salarca arasındaki bir farkı da kaydetmek zaruridir: Eski Salarcada şive yoktu; fakat bugünkü Salarcada, ayrı ayrı yaşayan gruplar nedeniyle hızla şiveler gelişmektedir. Çağdaş Salar dilinde iki şive ayırdedilebiliyor: Chin-shui ağzıyla konuşan Geytszi Salarlarının şivesi ve dağlık Minta bölgesinde yaşayan Salarların şivesi⁴⁸.

Birincisi Sinhua Salar Özerk Bölgesinin batı kısmını, ikincisi doğu kısmını ihtiva ediyor. Salarların çoğu Geytszi şivesini konuşurlar. Fakat, şiveler arasındaki fark o kadar büyük değildir ve ancak kelimelerde ve teleffuzlarda ortaya çıkar.

⁴⁶ Tenişev, a.g.e., s.9.

⁴⁷ Tenişev, a.g.e., s.47.

⁴⁸ Tenişev, a.g.e., s.5.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi dilinin çince olması nedeniyle tüm okullarda eğitim, radyo programları, resmi yazışmalar bu dilde yapılmaktadır; bu sebeple Salarlar çince'yi biliyorlar. Onların çoğu tibetçeyi de bilirler⁴⁹.

Doğu Türkistan'ın Türkmen halkının dilinin durumu biraz farklıdır; o eski Türkmen temelini daha fazla korumuş ve esasen komşu olarak yaşadığı Uygurların dilinden etkilenmiştir. "Vatan" derneğine gelen mektuplarda Doğu Türkistan Türkmenleri önemli ölçüde Uygurcaya geçtiklerini, Türkmen edebiyatını esasen Uygurca yazdıklarını ve eserlerini Uygur basınında yayınladıklarını kaydediyorlar, örneğin **Tarım** dergisinde⁵⁰. Bunun yanısıra günlük hayatta, önemli ölçüde değişmiş şekilde olsa da Doğu Türkistan'ın Türkmen halkı ana dilini kullanıyor. Son yıllarda batılı düşünürlerin kaydettiği gibi, Çin Türklerinin milli şuurdaki yükseliş Türk dilinin fonksiyonelleşmesine ve genişlemesine gitmektedir⁵¹.

Çin Türkmenlerinin antropolojisine ilişkin ciddi bir araştırma işinin yapılmadığını belirtmeliyiz. Aynı ayrı müellifler bazı görüşler ileri atmışlar; mesela A.Reşetov antropolojik olarak Çin Türkmen-Salarlarını büyük Mogol ırkının kuzey Asya koluna dahil etmektedir⁵². Fakat bunun için hiç bir delil göstermemektedir.

Çin Salarları Türkmen Salarlarla direkt genetik bağa sahiptirler. XIV. yüzyılda esas kitleden ayrılmış ve Türkmen-Salırların alt grubudurlar. Salırlar antropologlar tarafından diğer Türkmen tayfaları gibi Avrupa-Hind uzun kafa (dolikosefal) ırkına ait edilmektedir; onlar buna Hazar-ötesi ismini vermişlerdir⁵³.

⁴⁹ **Narodı Vostoçnyı...**, s.642.

⁵⁰ **Tarım Dergisinde** yayımlanan şiirler Uygur Türkçesinde. Bunlar Davudcan Seydin tarafından "Vatan" cemiyetine gönderilmiştir.

⁵¹ Bakınız, G.Shimin, "Turk Languages in China and Their Studie", **Central Asia File**, No 10, 1990, s.13.

⁵² Reşetov, **a.g.m.**, s.390.

⁵³ Bakınız, L.V.Öşanın, "Antropologičeskiy Sostav Turkmenskikh Plemön i Etnogenez Turkmenskogo Naroda", **Trudı Yutake**, T. 9, Aşkabad 1959; O.Babakov, "Antropologičeskiy Sostav Turkmenskogo Naroda v Svyazi s Problemy Etnogeneza", **İlim**, Aşkabad 1977.

Semerkant bölgesi Salarlarının (Çin Salarlarının ayrıldığı kitle) antropolojik araştırması “büyük Mogol ırkının Kuzey Asya kolu”na ait olduklarına tanıklık etmemiştir⁵⁴.

Zannediliyor ki, Salarların antropolojik görünümü Çin’e yerleştikten sonra pek değişmemiştir; gerçi milletlerarası evliliklerin etkisini tamamen inkâr etmek olmaz. Fakat şu gerçektir ki Türkmenlerin yaşadığı hiç bir bölgede başka milletlerle evlenme fazla yaygın olmamıştır. Hatta kabilelerarası nikahlar bile nadiren olmuş ve nadiren olmaktadır. Türkmenistan Türkmenlerinin genetik araştırması kabile-içi nikahın Çardcou Türkmenlerinde bütün nikahın %96.47’sini; Karadaşlı, Yemrelli, Nohurlu, Mürçeli, Mehinli, Annavlî Türkmenlerinde %100’ünü oluşturduğunu ortaya çıkarmıştır⁵⁵. Türkmenistan Salırları bu kuralın istisnası değildir. Aynı şeyi Çin Türkmenleri konusunda da söyleyebiliriz.

Edebiyatta Salarların Avrupa ırkı olduğu gösteriliyor; fakat onlarda Mogol çizgileri de bulmak mümkündür. Muhtemeldir ki, Mogol çizgileri Kıpçaklarla ilişkiler dolayısıyla, Salarlarda daha Çin’e göç etmeden önce ortaya çıkmıştır. Nitekim, Ebu’l-gazi’nin “**Türkmen Şeceresi**’nde Salar-Kazan’ın annesi Cacaklı’nın, babası Peçenek hakanı Toymaduk’dan bir kardeşinin olduğunu söylemesi pek tesadüfe benzemiyor⁵⁶. Ebu’l-gazi aynı zamanda Salırların birleşmiş Türkmen kabilelerinin başı oldukları zamanlarda onlara katılan diğer kabilelerden de bahsediyor. “Salırlardan birisini başa seçtiklerinde, Salar uruğu ve İmir uruğu ile bir kaç az sayılı aile ona bağlandılar⁵⁷.”

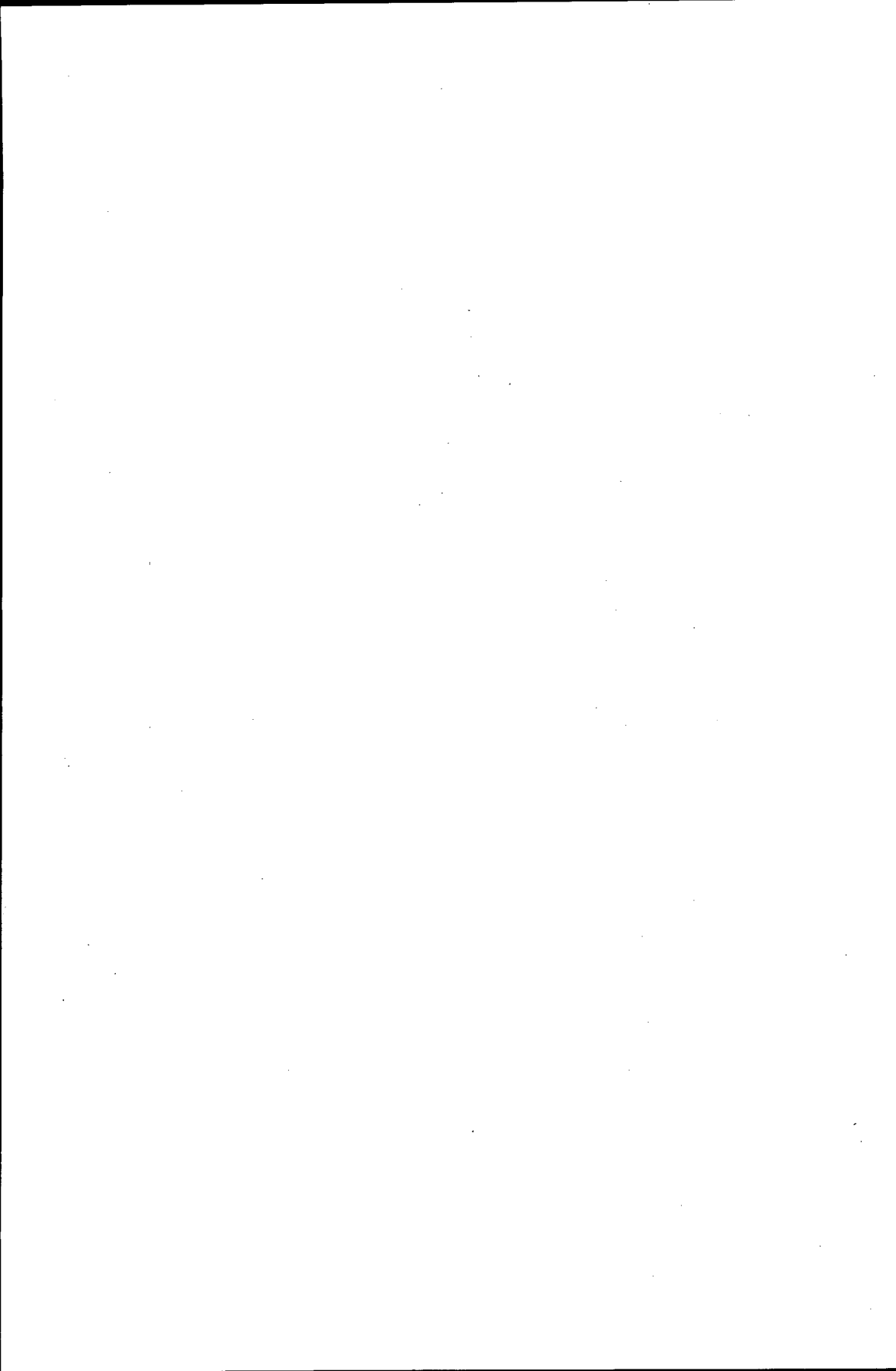
Böylece, eğer Çin Türkmenlerinin Mogolluklarından bahs edersek veya eğer bu mümkünse, o Salırların ayrılmaz özellikleri olmamıştır, her şeyden önce orta asırlarda Kıpçaklarla ilişkiler sonucu ortaya çıkmıştır. Onların ırk mensubiyeti, diğer Türkmenler gibi Hind-Avrupa ırkıdır.

⁵⁴ V.Ya.Zezenkova, “K Voprosu ob Antropologičeskom Tipe Turkmen Samarkanskoy i Buharskoy Oblastey”, **Bulleten AN Uz SSR**, No 4, 1945.

⁵⁵ Ş.M.Turayeva-E.K.Ginter-A.A.Revazov-R.F.Garkovtse-Y.N.Sotinkova-B.A.Bobkova, “Mediko-genetičeskoye Izuçeniye Naseleniya Turkmenii”, **Genetika**, 21/6, 1985.

⁵⁶ A.N.Kononov, **Rodoslovnaya Turkmen**. Soçineniye Abu-l-Gazi.

⁵⁷ Kononov, a.g.e.

III. BÖLÜM

ÇİN TÜRKMENLERİNİN ETNİK TARİHİ HİKAYESİ

Çin Türkmenlerin tarihi, Türkmen halkının tarihiyle ayrılmaz şekilde ilişkilidir. Türkmenistan'ın eski devirlerden itibaren Çin'le münasebetleri vardır. Türkmenlerin toprakları tarihte Çin'i Roma'ya bağlayan İpek Yolunun üzerinde yer alıyordu. Özellikle M.Ö. II. yüzyılın sonlarına doğru Çinlilerin bu yolla tanışmasıyla onun canlılığı daha da artmıştır. Hemen hemen kesintisiz olarak, asırlar boyunca Çin malları Türkmenistan üzerinden Akdeniz'e ulaştırıldı. "Küçük Han Sarayının Tarihi"nde Pers tacirlerinin Çin'le daimi kontakta olmalarından bahsedilmektedir⁵⁸. Çin'de Budizmin yayılışının Parfiya misyonerlerinin faaliyetlerine bağlı olması çoğu kişi tarafından bilinmeyen bir gerçektir. Parfiya'da eski devirlerde Buddizm hayli yaygındı. Çin kaynaklarında Parfiya prensi An-şi-gao'nun miladın 148. yılında Çin'e gelerek Budist misyonerler grubuna önderlik ettiği söylenmektedir⁵⁹.

Bu ilişkiler orta asırlarda da bozulmadı. Özellikle şunu kaydetmek gerekiyor: Bu dönemlerde Çin'le ticarete en önemli merkez Türkmen-Salırların yerleşim şehri olan Serahs'dı ki, burdaki Türkmen-Salırların bir kısmı Mogollardan sonraki dönemde Çin'e yerleşmişlerdi⁶⁰.

Türkmen halk masallarında Çin'e giden Türkmen kervanlarında bahsediliyor. Büyük Türkmen şairi Mahtum Kulu'nun Çin-Maçin'i ithaf edilen mısraları vardır.

Görülüyor ki Çin'le olan bu ilişkiler, Türkmenlerin ata yurtlarında karışık askeri-siyasi dönemde Çin'e göç etmelerine yardımcı olmuştur.

Çin'in Türkmen ahalisi etnik olarak, çeşitli müelliflerce Salgur, Salur, Salgir, Salor, Savgur, Saluk diye isimlendirilen Türkmen-Oguz kabilelerinden Türkmen-Salırlarla ilişkilidir. Kaşgarlı Mahmud 22 Oguz boyu arasında beşinci olarak Salgurları kaydediyor⁶¹.

⁵⁸ Bakınız, N.Ya.Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii ve Drevniye Vremena*, T. II, Moskova-Leningrad 1950, s.225-227.

⁵⁹ G.A. Koşelenko, *Kultura Parfii*, Moskova 1966.

⁶⁰ M.Y. Masson, "Srednevekoviy Put iz Merva v Amul", *Izvestiya AN Turkm. SSR*, No 1, 1953.

⁶¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, s.56-57.

Reşideddin'e göre, Salur, Alayuntlu, Eymür ve Ürekirle birlikte, Oguz Han'ın beşinci oğlu Tag Han'ın büyük oğullarındandı. Salur adının açıklamasını Reşideddin gittiği yerde "nize ve oku işleyen" olarak veriyor⁶². Aynı müellif Salurların Oguz kabileleri içindeki yüksek mevkiinden bahsediyor: "Oguz ve evlatlarından sonra uzun yıllar boyunca çok hükümdarlar geçti, uzun hakimiyet yılları Salur kollarına mahsustu"⁶³.

S.G.Agacanov'un araştırdığı "Oguz-name"de Salır komutanları yıllarca yüksek hanlar oldular ve "Türkistan'daki Türk ve Tacikleri yönettiler." diyor. Salırlar kudretli boy idiler. Onların tuğu-özel bayrakları vardı. Türkmenistan'ın Oguz boyları arasında karışıklıklar ve dalgalanmalar başlayana kadar yönetim onlarda idi; sonra Oguz elinde hükümdarlığı Kınıklar ele geçirdiler; bunlardan da güçlü Türkmen devleti Selçukluların esası ortaya çıktı⁶⁴.

Agacanov Oguz Yabguluğu tarihinde tam bir "Salır" dönemi ayırmaktadır. "Türkmen tarihi mirasında Salır kabilesinin Peçeneklerle mübarizede oynadıkları büyük rolden bahs ediliyor. Nitekim, IX. yüzyılda Salır kumandanları harekete geçmişler ve Sirderya Yabguluğunda hakimiyeti ele geçirmişlerdi. "Oguz-name" varyantlarında Salır hanlarının yönetiminin Selçuklular dönemine kadar sürdüğü yazılmaktadır"⁶⁵.

V.A.Gordlevski'nin **Küçük Asya Selçukluları Devleti** adlı eserinde tahlil ettiği Yazıcıoğlu Ali'nin "Selçuk-name"sinde şöyle deniyor: "Önce 24 Oguz kabilesinin başında Salarlar bulunuyordu ve daha sonra Oguz kabilelerinden küçüğünün temsilcisi Lokman Han"⁶⁶. Gordlevski burda aşağıdaki cümleyi de kaydetmeyi önemli saymıştır: "Türkmen kabilelerinin efsanevi komutanının ismi Salır Kazandır"⁶⁷.

Biraz ileri gidip şunu da söyleyebiliriz ki Selçukların Mogol istilasını sonucu yıkılmasından sonra da Salırlar siyasi hakimiyet kurmak için kendilerinde güç bulmuşlardır. XIV-XVI. yüzyıllarda Ersarı, Teke,

⁶² Reşideddin, **Cami'üt-Tevarih**, C. I, s.495, 501.

⁶³ Reşideddin, **a.g.e.**, s.136.

⁶⁴ S.G.Agacanov, **Oçerki Istorii Oguzov i Turkmen Sredney Azii IX-XIII vv.** Aşabat 1969, s.136.

⁶⁵ Agacanov, **a.g.e.**, s.136.

⁶⁶ V.A.Gordlevskiy, "Gosudarstvo Selçukidov Maloy Azii", **Izbrannıye Soçineniya**, T. I, Moskova 1960, s.79-80.

⁶⁷ Gordlevskiy, **a.g.m.**, s.79, dipnot 55.

Yomut, Sarık gibi büyük Türkmen kabilelerinin dahil olduğu Salır kabile ittifakı kurulmuştur. Sadece Salırların değil, aynı zamanda onların ittifa-kına giren diğer kabilelerin de nesillerini Salır Kazan'a dayandırmaları tesadüfi değildir. Salır-Kazan her şeyden önce Salırların komutanıydı. Türkmen ihtiyarlarının hikayelerini temel almış, "1882-1890 yıllarında Hazar Bölgesinin Durumu" materyallerinde gösteriliyor ki Tekeler, aynı zamanda da Yamutlar, Ersarılar ve Sarıklar kendilerini Salır-Kazan neslinin devamı olarak görüyorlar⁶⁸. Salır Kazan (beyler beyi) Türkmen-Oguz kahramanlık destanı "Dede-Korkut"un baş kahramanlarından biridir⁶⁹.

Salırların Türkmen tarihindeki yeri konusunda, Mehmed Neşri'nin çalışmalarında mevzubahis olan, "Oguz-name"nin bir nüshasının aşağıdaki parçasına göre de fikir ileri sürmek mümkündür. Parçada, Oguz Yabguluğunda hakimiyetin önce Kayılarda olduğundan, sonra ise Salırlara geçişinden bahsediliyor. "Hakimiyet Kayı Han'ın ve oğullarının elindeydi, asırdan asra, nesilden nesle geçildi ve nihayet Oguz Han'ın sol kanattan oğlu olan Dağ Han'ın oğluna, Salur boyuna geçti. Salur boyuyla İran hükümdarları-Husrevleri arasında İslam'a kadarki ve Muhammed Peygamber döneminde bir hayli kanlı çarpışmalar olmuştu⁷⁰. Sonraları Türkmenlerin bir kısmı Abbasiler döneminde İslam'ı kabullendiler. Son zaman sürecinde Salur'un ölümünden sonra hakimiyete Canak Han geldi, lakabı Kara-Han'dı. O İslam'ı kabul eden ilk Türk hakanlarından idi. Hicri 300. yılda (999) ikibin Türk şadı İslam'ı kabul edip Müslüman oldular ve buna göre onları Türkiman diye adlandırdılar. Daha sonraki kullanışlarda bu söz kısaltılmış ve *Türkmen* gibi seslenmeye başlamıştır. "Türkmen" adı o zamandan kalmıştır⁷¹."

Türkmen-Salırların etnik tarihi bizim bu araştırmamızın çerçevesi dışına çıkıyor⁷². Biz, Salırların Türkmen halkının tarihinde ne denli bü-

⁶⁸ **Obzor Zakaspiyskoy Oblasti s 1882 po 1890 gg.** Aşkabad 1892, 13-15, 26.

⁶⁹ **Kniga Moyego Deda Korkuda**, Moskova-Leningrad 1962, II, IV, XI, XII.

⁷⁰ İslam döneminde Salur etnonimi kritik edilmelidir.

⁷¹ Türkmen etnoniminin ortaya çıkışının çeşitli faraziyeleri için bakınız, M.Durdıyev, **Turkmeni**, Aşkabad 1991.

⁷² Bakınız, G.I.Karpov-P.B.Arbekov, "Salırı", **Turkmenovedeniye**, No 6, 1930. Ayrıca bakınız, "K Istorii Raseleniya Turkmen Salırov v XVI-XIX vv.", **Issledovaniya po Etnografii Turkmen**, Aşkabad 1965; **Etnografiçeskiy Oçerk Naseleniya Yugo-Vostoçnogu Turkmenistana**, Aşkabad 1972.

yük rol oynadığını gösterebilmek için, “Oguz-name” nüshasından yukarıdaki alıntıyı aktarmak ihtiyacı duyduk. Bu alıntı da gösteriyor ki, Salırların Türkmen kanından kuşku duymak çok mantıksızdır.

Çin Türkmenleri (Salarlar) karmaşık askeri-siyasi durum sonucu vatanlarını terk edip Doğu Türkistan’a yerleşmek zorunda kalmış Salırlar olduklarına göre, bu genelleme (Türkmen oldukları konusunda) onlara da teşmil edilmelidir.

Çin Türkmenlerinin arasında yaşayan hikayelere göre bu yerleşme XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Hikayelerde hatta göçün başladığı kesin tarih de yer alıyor: 1370. Hikayelerde açık şekilde Salarların Karamanın (Türkmen) Salır kabilelerinden en eskilerinin başladığı şahıs (torunları) oldukları belirtiliyor. Bugünkü Salırlar arasında Karamanlar en büyük sayılıyor; bu bölüme aynı kökten gelen 100 kadar aile dahildir. Çok sayıda olmaları sebebiyle Karamanlar orta asır Türkmenlerinin siyasi hayatında büyük rol oynamışlardır. Bunu orta asırlarda Karamanların Ankara’nın güneyinde yeterince güçlü bir beylik kurmaları da göstermektedir.⁷³

Çin Salarlarının Karaman kökenli olması E.R.Tenişev tarafından araştırılmış halk hikayelerinde de vurgulanıyor. E.R.Tenişev bu konuda şöyle yazıyor: “Karaman, Salarların tüm eski hikayelerinde bahis konusudur. Karaman nesli bilindiği gibi Türkmen boyu olan Salırlarda da vardır. Etnonimlerin üst-üste gelmesi Salarların her şeyden önce Türkmenlere yakın olduklarını söylememize imkân veriyor.⁷⁴”

Çin Salarları ile Türkmenistan Türkmen-Salırlarının yakınlığına, Salar problemiyle uğraşan diğer araştırmacılar da değinmektedirler. Yeri gelmişken, **Doğu Asya Halkları**’nın müellifleri Salır ve Salar etnonimlerinin uygunluğunun tesadüfi olmadığını vurgulamışlardır. “Salar” etnonimi köken itibarıyla “Salur” yahut da “Salor”dan geliyor; dudaksızlardan sonra sınırlı dudaklılar formu, sınırlı dudaksızlardan daha eskidir.⁷⁵

“Salır” ve “Salar” etnonimlerinin üst-üste düşmesini A.Cikiyev de kaydediyor ve Salarlar ve Salırların aynı kökene sahip olup aynı Türk-

⁷³ Gordlevskiy, a.g.e., s.72.

⁷⁴ Tenişev, *Salarskiye Teksti*, s.3.

⁷⁵ *Narodı Vostoçnoy Azii*, s.642.

men kabilelerine ait olduklarını yazıyor: “Yukarıda söylediğimizin kanıtı, “Salar” ve “Salır” etnonimlerinin yakınlığı ve M.Atacanov’la E.R.Tenişev’in Serahs Salırları ve Sintszyan (doğrusu Tsinhay, M.D.) Salarları arasında toplamış oldukları linguistik verilerdir. Yeri gelmişken belirtelim ki, Serahs Türkmenleri kendilerini “Salır”la beraber bazan “Salır” ve “Salar” diye de tanımlıyorlar. Bunun içindir ki Serahslılar “Salır” ve “Salar” etnonimlerinin ikisini de kullanıyorlar⁷⁶.”

Çin’e yerleşen Salır-Salarlar zaman içerisinde, etnik oluşumda ön plana kabile şuurunu çıkardılar. Gerçi bu yukarıda da gördüğümüz gibi, bugüne kadar onların Türkmen olmalarını unutturmamıştır ve kendilerini Türkmenlerden farklı görmemişlerdir. Ama onlara ayrı bir halk gibi bakılmaya başlandığında artık “Salır-Salar” kabile ismi etnik ad olarak kabullenildi.

Tabii ki ortaya bir soru çıkabilir: “Salar” etnik isim olarak (kendini tanımlama ismi) kullanıldığına göre, biz yeni bir bağımsız (etnik anlamda) halkın oluşmasından bahs edebilir miyiz? Başka bir deyişle, Çin Salarlarının Türkmen halkının bir parçası olmadığını öne sürebilir miyiz?

Görülüyor ki, Salarların ayrı bir halk gibi düşünülmesinin esası yoktur. Çin Türkmen Salırları asırlardır eski vatanlarından uzakta yaşasalar da, orayla bir bağlantıları olmasa da, onlar Türkmen halkının bir parçasıdır; Türkiye Salarları, Kazakistan’da, Özbekistan’da yaşayan Salırlar, şimdi etnik haritadan silinmiş Kırım Salırları gibi.

Aynı şeyleri Türkmen Bayatlar için de söyleyebiliriz. Türkiye, Suriye, Irak Kayıları, İran Avşarları vs. de aynı durumdadır. Bu konuda V.A.Gordlevski’nin XVI-XVIII. yüzyıllar Osmanlı arşivleri araştırması enteresandır: “Bu dokümanlarda “Oguz” kelimesi yoktur, Osmanlılar (idare eden tabaka) kabile bağlarını kaybederek Arab ve Fars edebi kültüründe yetişmişler, artık şerefli babalarını (Türk Oguzları) hatırlamaktan utanç duyarlar ve “yörük” ve “Türkmen” sözlerini kullanırlar; nasıl olursa bu terimler ayrılıyor ve zıt mevki tutuyorlar; mümkündür ki “yörük” (göçebe) daha eskiden benimsenmiş olsun; dokümanda bir kez

⁷⁶ A.Cikiyev, *Etnografiçeskiy Oçerk Haseleniya Yugo-Vostoçnogo Turkmenistana*, s.49; ayrıca bakınız, *Oçerki Proishojdeniya i Formirovaniya Turkmenskogo Naroda v Epohu Srednevekovaya*, Aşkabad 1991, s.244, 250-251.

“eski göçebeler” hatırlanıyor. Küçük Türkmen kabileleri diyorlar ki, bunlar -eski Oguzlardır, 24 kabile olarak yaşıyorlar⁷⁷.”

Kabile ve etno-arazi isimlerinin umum halk bilincine, çeşitli faktörler etkisiyle gözlenen zararı dünyanın bir çok halkında görülmektedir. Zayıflamaya ve sonra zaman zaman umum etnik şuurun kaybedilmesine klasik örnek olarak, Merkezî Rusya’dan XVI-XVIII. yüzyıllarda Sibiryaya, Uzak Doğuya (Rusya’nın uzak doğusu), kuzeye göç eden, şimdi buraların yerlisi olan Rus ahaliyi gösterebiliriz. Esas etnik kütleden uzak kalınması, kendilerine özgü yaşamın şekillenmesi ve ortaya şivelerin çıkması onlara, kendilerini bağımsız halk gibi tanımlamaya yol açmıştır. Daha asrımızın 20’li 30’lu yıllarında Kolım’ın eski ahali (Burda hüznü Gulag Arhipelag oluşturulana kadar) Rus halkına mensup olduklarını inkâr etmişlerdi. S.A.Tokarev Kolımlıların Rus olup olmadıkları konusundaki soruya alışık cevaplarını örnek getiriyor: “Nerden Rus olduk, biz Kolım halkıyız⁷⁸.”

Genel etnik şuurun kaybı ve onun kabile şuuru ile yer değiştirmesi, yeni halkın yaratılması faktörü gibi kabul edilemez. Bu süreç sadece bir halkın (etnosun) içinde alt-halk (alt-etnos) şekillendirmesine neden olabilir. Aynen Kolım örneğinde olduğu gibi, Çin Salarlarının Türkmen halkına mensubiyetini inkâr etmek olmaz.

Çin’in Türkmen ahalesinin temsilcileri kendilerini Türkmen olarak görmüşlerdir; bu durum şimdi de devam etmektedir. Bunu onların ata yurtlarına yazdıkları mektuplarda da görebiliriz. Bu mektuplarda, “Kalben kendimi Türkmen hissediyorum”, “men Türkmen oğlu”, “men şu Türkmen yurdda doğdum” vs. cümleler geçer. Onları Türkmen halkından ayırmamız doğru mu? Hayır.

Çin Salarları esas etnik kütleye ilişkilerini, Salır ilinden Karaman soyundan gelmelerine bağlıyorlar. Tarihi hikayelerde değişmeden bu atadan geldikleri vurgulanıyor. **Salarların İskan Tarihi**’nde şöyle rivayet olunuyor: “Semerkant denilen yerde Akman yaşıyordu. O beydi. Yine Semerkant’da Karaman yaşıyordu. O da beydi. İki hakimiyet üzerinde tartışılar.

⁷⁷ Gordlevskiy, a.g.m., s.90.

⁷⁸ S.A.Tokarev, *Etnografiya Narodov SSSR*, Moskova 1958, s.33.

Akman soyundan bir kişi hırsızlık yaptı, birinin ineğini çaldı. Akman soyu, Karaman soyuna iftira attı. Onların her ikisi Samerkand yöneticisine şikayette bulundular. Akman soyu Karaman soyuna iftirada bulunmaya başladı. Bu arada Akman soyundan birisi yöneticiye yaklaştı, sırtında ineğin başı vardı. Karaman soyu, Akman soyuyla bir arada yaşamak istemedi:

-Bize iftira attılar, burdan göçeceğiz! Dedi (Karaman soyu).

Karaman'ın büyük oğlu göç etti, küçük oğlu vatanında hayatını sürdürdü. Bizim Salarların kökü vatanında kalan küçük oğuldan geliyor. Bizim Salarların kökü aynı zamanda göç eden büyük oğuldan geliyor⁷⁹."

Salarların yerleşme hikayesinin bir kaç versiyonu var. Onların hepsinde olayların 1370 yılında (Salarların Tsinhay'a yerleştikleri tarih) vuku bulduğu söylenmektedir⁸⁰.

Salarların iskan Tarihi'nin bir kısmı pek çok açıdan önemlidir. Bu parçada Salarların kökeninin hem vatanda yaşamaya devam eden küçük kardeşten, hem de yurdu terk eden büyük kardeşten geldiği anlaşılıyor. Bu satırlardan Orta Asya Salırlarıyla Çin Salarlarının genetik bağları görülmektedir. Nedense bazı araştırmacılar anlamsız olarak ve gerçeğe zıt düşerek bu bağı inkâr etmeğe kalkışıyorlar. Salırlar şimdi de Semerkant eyaletinde, Nurata Dağlarında ve Özbekistan ve Tacikistan'ın diğer bölgelerinde yaşamaya devam etmektedir⁸¹.

Nurata Dağları Türkmenleri arasında da, geçmişte Akman'la beraber Türkmenlere hükmeden efsanevi kahraman Karaman hakkında hikayeler yeterince yaygındır. Yeri gelmişken, halk hikayelerinde kalan kısmı da nakletmek için Karaman'ın temsilciler gönderdiği rivayet ediliyor. Ama bu hikayelerde Karaman Çin'e değil, Hazar ötesine yerleşmiştir. 40'lı yılların sonunda V.G.Moşkov tarafından kaleme alınmış hikayelerden biri şöyledir:

⁷⁹ Tenişev, a.g.e., s.121.

⁸⁰ *Narodı Vostoçnoy Azii*, s.342.

⁸¹ *Turkmeni v Sredneaziatskom Mejdureççe*, Aşkabad 1991; V.G.Moşkova, "Turkmeni Samarkandskoy i Buharskoy Oblastoy", *Bulleten AN Uz SSR*, No 4, 1945; ayrıca bakınız, "Etnografiçeskaya Ekspeditsiya k Turkmenam Samarkandskoy Oblasti", *Sovyetskaya Etnografiya*, No 1, 1946.

“Bir zamanlar Türkmenler Sir-derya’da yaşıyorlardı; ünlü Şeyh Hoca Ahmed Yesevi (12. yy) ile iyi geçinmeyerek oradan Hazar ötesi çöllerinden Amuderya’ya hareket ettiler, Soydaşlarını takip etmek için maddi imkânları olmayan zavallılar kabiledaşlarından ayrı kalarak Nurata Dağlarına yerleştiler. Onların torunları bugünkü Nurata Türkmenleridir. Hikayelerde Türkmenlerin bir kısmının geri dönmesinden de bahsediliyor. Hazaar ötesi Türkmenlerinin başbuğları (Akman ve Karaman) tarafından soydaşlarını Hazar-ötesine getirmek için gönderilmişlerdi. Fakat Nurata Dağlarına yerleşmiş Türkmenler oraya gitmeyi kabul etmediler. Karaman’ın gönderdiği birliklerde geri dönmediler ve Nurata Türkmenlerinin karışımına dahil oldular”⁸².

Karaman isminin “sıradan halk” gibi açıklaması da karakteristiktir ve soy manasında “kara kemik” anlamına geliyor. Muhtemeldir ki (halk efsanelerinin söylediğine göre) Türkmenlerin Çin’e yerleşmesine Karaman öncülük etmiştir; geçim vasıtalarından mahrum bırakılarak uzak ülkelere yönelmişlerdir.

İkincisi, bize göre, **Salarların İskan Tarihi** Karaman ve Akman’ın mücadelesinin yer aldığı ilk versiyondur; bu Nurata Türkmenleri de dahil olmak üzere bir çok Türkmen kabilelerinde tesbit edilmiştir. S.P.Tolstov’un **Dağların Arkasında**⁸³ adlı eserindeki versiyona göre, eskiden Akman ve Karaman Türkmenleri Türkistan’da at koştururlardı. Bir gün Hoca Ahmed Yesevi’nin yilkısından bir at çalındı; hırsızlıktan Türkmenleri sorumlu gördüler. Cevap olarak Akman ve Karaman onun sürüsüne at kattılar ve evliyanın kendisini suçladılar. Hoca Ahmed Yesevi Türkmenleri Türkistan’dan kovmayı emretti. Akmanlar ve Karamanlar Kızılkum’dan geçerek Nurata Dağlarına yerleştiler.

Türkmen-Akmanların bir kısmı şimdi de Güney Kazakistan eyaletinin Türkistan şehrinde yaşıyorlar. Onların arasında da Akman ve Karamanların kötü sonuçlu tarihlerinin versiyonu vardır. S.G.Agacanov’un Türkistan şehrinde kaleme aldığı bir versiyona göre, Ahmed Yesevi dönemindeki Türkmenler Sir-derya’nın orta kesiminde yerleşmişlerdir. Onlar Türkistan şehrine yakın bir yerde Çaytepe ve Kültepe denilen yer-

⁸² V.G.Moşkova, “Nekotoriye Obşçıye Elementı v Rodoplemennem Sostave Uzbekov, Karakalpakov i Turkmen”, *Mat-lı po Arheol. i Etnograf. Uzbekistana*, Taşkent 1950, s.143.

⁸³ S.P.Tolstov, “Goroda Guzov”, *Sovyetskaya Etnografiya*, No 3, 1947, s.95-96.

de yaşıyorlardı. Onlar Türkistan'ı, Türkmen toprak sahiplerine su vermeyen Ahmed Yesevi ile kavga yüzünden terk ettiler. O onları lanetledi ve bunlar adam yiyen köpeklere döndüler. Akman ve Karamanlar topraklarını terk edip Türkistan'dan kaçmak zorunda kaldılar⁸⁴.

Benzer rivayetler S.G.Agacanova tarafından Türkmen-abdallar ve Tekinlerde de⁸⁵ gözlenmiştir. A.Rahmanov tarafından yazılan kahramanlık destanı "Korkut Ata"nın Çavdur versiyonunda Akman ve Karaman'lar Türkmen-Çavdurların reisleri olarak verilmiştir⁸⁶. Benzer şekilde az sayılmayacak faktörler A.Cikiyev⁸⁷ ve diğer etnograflar tarafından da kaydedilmiştir.

S.G.Agacanova haklı olarak, bu tarihi rivayetlerin, Karatav etekleri ve Sir-derya'nın orta kesiminden Türkmenlerin Nurata Dağlarına, Karasan ve Mangışlak'a yaptıkları büyük göçleri gösterdiğini söylüyor. Göçler kronolojik olarak XII. yüzyılın ortalarına, Hoca Ahmed Yesevi'nin de yaşadığı döneme uymaktadır.

"Tarihi kaynaklarda (Agacanova yazıyor) Sir-derya eyaletlerinden kaçan Türkmenlerin peşinden giden köpeklerden bahsediliyor. Orta asırlar Türk-Mogol halkları destanlarında köpek kültü önemli yere sahiptir. Köpek aynı zamanda XII. yüzyılda Kara-Kitaylar hanedanlığının esasını teşkil eden Kitanların da ecdadı sayılıyordu. 1130 yılında Hocent yakınlarında Kara-Kitaylar, Karahanlılar hanedanından Mahmut Han'ın ordusunu dağıttılar. Beş sene sonra onlar Katavan yakınlarında Sancar'ın ordularını da ağır yenilgiye uğrattılar. Açıktır ki, Kara-Kitayların yayılması Türkmenlerin Türkistan hududlarını terk etmesine sebep olmuştur. Bu fikre XIV. yüzyıl müellifi Zerkub Şirazi de katılıyor. 1145 yılı olaylarını anlatırken, "Türkmen dalgalarının" Kıpçak eyaletlerinden Horasan ve Fars'a akın etmelerinden bahsediyor⁸⁸.

S.G.Agacanova'nun düşüncelerine prensipte katılarak şunu kaydetmeyi zaruri görüyorum: Muhtemeldir ki bu yazılarda daha eski olaylar, IX-X. yüzyıllarda Salırların babalarının Peçeneklerle mücadelesi anlatılıyor. Bu mücadele "Dedem Korkut" kitabında ve özellikle "Salur Ka-

⁸⁴ Agacanova, a.g.e., s.228.

⁸⁵ Agacanova, a.g.e., s.227-228.

⁸⁶ Korkut-ata, "Borba Vneşnih Oguzov s Gyaurskim Hanstvom", Yaşlık, No 1, 1989.

⁸⁷ Cikiyev, a.g.e.,s.244.

⁸⁸ Agacanova, a.g.e., s.229.

zan'nın evinin yağmalanması konusunda" ve "Kazan Bey'in oğlunun esir alınması konusunda" anlatılıyor⁸⁹.

Orta Asya'da yaşamış Kazan-Alp hakkındaki rivayetlerin tarihi temeli olan "Salor Kazan'ın evinin yağmalanması" hususudur⁹⁰. V.M.Jirmunskiy'e göre bu olayın temelinde Oguzlarla (Salorlar) Peçeneklerin (Beçene) mücadelesi yatıyor⁹¹.

Salırları takip eden köpek motivi, onların Orta Asya Çay-arasına (Maveraünnehir) yerleşmelerinin sebebi olarak Ebu'l-gazi'nin "Türkmen Şeceresi"nde de aynı şekilde ele alınıp "Beçene Urugu (Ebu'l-gazi yazıyor) töreye uymayarak Salar iliyle düşmanlık yapmaya başladı; onlar daima birbirine saldıyorlardı. Beş altı nesil süresince bu iki il arasındaki savaş sonunda Beçene İli, Salar ilini yendi; bu yüzden Salar ili Beçene halkını it adlandırdı -İt Beçene (Peçenek köpekleri). Beçene halkının Toymaduk adlı hükümdarı vardı. O orduyla geldi, Salor Kazan'ın anası Cacaklı'yı esir alıp gitti⁹²." Üç sene sonra onun kocası Enkeş, Salor Kazan'ın babası Cacaklı'yı satın aldı ve geri getirdi.

Bu olayları Ebu'l-gazi diğer metinde (İç Salarların-İçki Salar kabile grubunun kökeniyle ilgili olanında) yazılı kaynağa işaret ederek açıklıyor: "Bir başka "Oguzname"de de deniliyor ki...⁹³"

"Salar ilinde Enkeş adlı birisi vardı. Karısının adı Jadjaklı'ydı. Oğullarının ismi Kazan-Salor idi, Kazan-Alp da deniliyordu. Bu sıralarda Beçene'nin hükümdarı Toymaduk'du; geldi, Enkeş'in evine saldırdı, Cacaklı'yı esir aldı ve götürdü. Üç sene sonra Enkeş onun için çok şeyler yapıp onu geri getirmeye muvaffak oldu. Cacaklı'nın eve dönüşünden altı ay sonra bir oğlan doğdu. "Bu çocuğu nerden aldın?" diye Kazan-Alp sordu ve ona sopayla vurarak kafasını yardı. Cacaklı söyledi: "Hava karardığında düşman geldi, senin rengin (korkudan) ağardı ve kaçtın, ben deveye bindim ve senin peşinden gitmek istedim. Gücünü kullanarak, İt-Beçene izimden gelip bana yetiştirdi, devemin kafasını tuttu. (İt-Beçene) içinden kaynadı, kendisi kızardı, üzerime çıktı, beni uyarıp irademi aldı;

⁸⁹ *Kniga Moyego...*, s.22-31, 49-59.

⁹⁰ V.M.Jirmunskiy, "Oguzskiy Gerodiçeskiy Epos i Kniga Korkuda", *Kniga Moyego deda Korkuda*, s.181.

⁹¹ *Kniga Moyego...*, s.181.

⁹² Kononov, a.g.e., s.56.

⁹³ Kononov, a.g.e., s.73-74.

bu çocuğu ben ondan getirdim." Bu çocuk İt-Beçene ilinden geldiği için ona İrek ismini takdılar. Türkler arasında gelenek var: köpeklerle İrek (yahut Serek) ismi takarlar".

V.M.Jirmunskiy'e göre "Dedem Korkut Kitabı"ndan farklı olarak, Ebu'l-gazi'nin Türkmen versiyonunda saldırıya Salor Kazan kendisi değil, babası Enkeş uğruyor. Fakat burda geçerli olan bir şey var: Her iki durumda, Salar Hanının (Enkeş veya Kazan) yenilgiye uğramasında komutanın karısı Toymaduk'un eline geçiyor. V.M.Jirmunskiy Ebu'l-gazi'nin versiyonuna öncelik tanıyor. Onun hikayesi daha az edebidir; tarihi gerçekliğe daha yakındır⁹⁴.

Ebu'l-gazi'nin versiyonunda Türkmenlerin Peçeneklerden Maveräünnehir'e kaçtıkları rivayet olunuyor: "Saldırganlar (İt-Beçene-M.D) Türkmen yurtlarını ele geçirdiklerinde, saldırıya uğrayan illerden kaçabilenler Maveräünnehir'e gittiler. Zamanla Türkmenlerin çoğunluğu bu vilayete toplandı. Onların çok azı eski yerlerinde kaldılar⁹⁵."

Akman ve Karaman hakkındaki yazılar, Ebu'l-gazi'nin **Türkmenlerin Şeceresi** ve **Dedem Korkut Kitabı**'ndaki Salor Kazan'ın evinin yağmalanması hikayesinden uzak gözükebilirler. Fakat onlarda bile "Peçenek köpeklerden" kaçış geçmektedir. Bu hikayeler Salırlar Nurata Dağlarına yerleştikten sonra ortaya çıkamazdı. Zaten zaman onlara damgasını vurmuş ve bu hikayeleri onlar kendileriyle getirmişlerdi.

Çin Türkmenlerinin tertip ettiği **Salarların İskan Tarihi**'nde köpek yiyenler rivayetleri kaybolmuş ve onların göç sebebi olarak İt Beçene'nin saldırısı değil, Akman ve Karaman arasındaki ayrılık gösterilmiştir. Bu transformasyon, XIV. yüzyılda Doğunun fatihi Temür'ün hakimiyetiyle sonuçlanan Semerkant'taki askeri-politik durumun etkisiyle olmuştur. Türkmenlerin, Temür ve Temürilerin hizmetinde olmaları sebebiyle onların siyasi hayatında belirgin öneme sahip oldukları bilinmektedir. Temürilerin Türkmen tabakasıyla yakınlaşmaları da sık sık baş vermiştir. Bâbur'un emir ve hizmetçileri arasında hayli Türkmen vardı ki bunlarda daha sonra onunla Hindistan'a yerleştiler⁹⁶.

⁹⁴ Jirmunskiy, a.g.m., s.182.

⁹⁵ Kononov, a.g.e., s.74.

⁹⁶ Bakınız, **Babur-name**, Taşkent 1958.

Belli ki Türkmenlerle Temür ve Temürilerin arasında her şey her zaman yolunda gitmedi; aralarında münakaşalar da oldu ki sonuçta asi Türkmenler Temür Devleti sınırları dışına kaçmayı tercih etmişlerdi. Maalesef ne **Salarların İskan Tarihi**'nde ne de diğer kaynaklarda onların Çin'e yerleşmesinin kesin sebepleri belirtilmiyor: Akman ve Karaman arasındaki efsanevi savaş haricinde. Açık olan şudur: Akman Semerkant valisi oluyor. Söylendiğine göre Akman ve Karaman "haki-miyet için tartıştılar". Başka bir deyimle, Salarların Çin'e yerleşme sebebi Semerkant yönetiminin baskısı ve bu baskıya özgürlük aşığı Türkmenlerin direnişi olmuştur.

Türkmenlerin Çin'e yerleşmesi bir kaç merhalede gerçekleşti. Kaynaklarda bu konuya gayet açık bir biçimde değiniliyor: "XIV. yüzyılın sonunda Karaman soyundan Semerkant Salurları dalga dalga Orta Asya topraklarına göç edip, güney Sinin bölgesinde yerleştiler⁹⁷."

Çin'de Türkmenler, iskan sahasını hemen bulamadılar. **Salarların İskan Tarihi**'nde onların ülke dahilinde "kendi topraklarını" aramak için dolaştıkları anlatılıyor: "(Karaman) Büyük oğluna ne verdi? Deve verdi. Bir tas kutsal toprak verdi. Büyük ve küçük tartılar verdi.

-(Tüm) bunları al ve güneye git (yukarıya)! Kıyasladığında küçük ve büyük tartılarda kutsal suyu tart, eşitlendiğini (terazilerin) gördüğünde, (orda) yaşa (otur)!... Bir de Semerkant'ı verdi-bu Kuran'ın 30 bölümüydü.

Kaybetme! Onun karışımını takip et ve (ona uygun) hareket et (dedi Karaman).

Bu inancın aydınlığıdır. Sonra tartıları deveye yükleyip (büyük oğul) yola koyuldu⁹⁸."

Karaman ve yoldaşlarının vardıkları ilk yerde -Çince Minze- kutsal suyun ağırlığı büyük ve küçük tartılarda denkleşti; fakat onlar burda çok kalmadılar. Bazı nedenlerden dolayı Salarlar daha ileri gitmek zorunda kaldılar. Daha sonra Pekin bölgesine vardılar; orda da kalamadılar. Çünkü toprak ve içme suyu çok pahalıydı. **Salarların İskan Tarihi**'nde:

⁹⁷ *Narodı Vostočnoy Azii*, s.642.

⁹⁸ *Tenişev, a.g.e.*, s.122.

"Bu topraklarda kullanılan suyun altınla, kullanılan otun gümüşle alındığı" söyleniyor⁹⁹."

Çin içinde Janç-jov, Peyan, Gandu, Gança, Sinin'ini dolaşıp Otuz-Tag denilen yere vardılar. Bu **Salarların İskan Tarihi**'de detaylı olarak tefsir edilmektedir: "Gandun düzlüğünden gelip Otuz-Tag'a vardıkları söyleniyor. Güneye (yukarı) bakıyorsun, düpedüz; kuzeye (aşağı) bakıyorsun, düpedüz. Küçük tartılarda (yerli suyu ve yerli toprağı) kutsal su ve toprakla tarttılar, ağırlıkları yaklaşık eşit oldu.

Büyük tartıda tarttılar (yerli su ve toprağın ağırlığı) kutsal suyun ağırlığıyla denkleşti dediler. O gece deveyi kaybettiler. Bir grup adam lambayla onu aramaya gitti. Sorsalar: " (Bu adamlar) Nereye vardılar? Cevap vermek gerekir: "(Onlar) Ot-poynak'a (dağın aşağısına indiler). Burda ateş yaktılar (ateşli kömürler). (Odur ki) Buraya (bu araziye) Ot-poynak dediler." Sorsalar "Deve nereye gitti?" Cevap (verilmelidir): "Deve gidip Altuli kaynağına ulaştı. Onu kaldırmak istediler, (ama o) kalkmadı, diyorlar. (Onun) yükünü aldılar. Yükü aldıkları anda deve beyaz taş dönuştü, diyorlar. Kuran'ın otuz parçasını camiye götürdüler diyorlar.

Küçük terazilerde (yerli toprak ve suyun ağırlığını) kutsal su ve toprağın ağırlığıyla tarttılar. Tamamen denkleşti diyorlar. Büyük tartıda (yerli toprak ve suyun ağırlığını) kutsal su ve toprağın ağırlığıyla tarttılar, tamamen denkleşti dediler. Bu yerde su altın değerinde diyorlar. Bu yerde ot gümüş değerindedir diyorlar. Bu nedenle onlar burda kaldılar (karar aldılar).

Sorsalar: "(Suyun) yumuşaklığı nereden geliyor?" Ona cevap verilmelidir: "Devenin yattığı yerden, deveden (devenin kendisinden)!" Sorsalar: "Büyük camianın iyiliğı nereden geliyor?" Cevap verilmelidir: Guran'ın otuz hissesinden geliyor."

Eğer birisi doğulursa (dünyaya gelirse) oğlan doğulsa, kız doğulsa Altuli ustatlar (ahund) dua okusunlar ve yeni doğana isim koysunlar, deniliyor. Eğer birisi Altuli de ölürse (dünyadan giderse) ustatlar (büyük, küçük, kadın, erkek olsa) dua okusunlar. Altuli büyük camiadır diyorlar. Bizim Salar haccı küçüktür. Altuli kutsal ve sevimli köydür¹⁰⁰."

⁹⁹ Tenişev, a.g.e., s.122-123.

¹⁰⁰ Tenişev, a.g.e., s.124.

Bu kısım Türkmenlerin Çin'deki ilk iskan yerlerini (onlar için kut-sallaşan, kutlu yer olan -Küçük Salar haccı-) belirlemek için ve eski yurtlarından getirmiş oldukları İslâm'a kadar ki inançlarını belirlemek açısından çok önemlidir. Her şeyden önce ateşe saygı ve fetişizm söz konusudur.

Ateşe saygı, ateşperestlikte olduğu gibi, Türklerdeki eski ateş kültü ile de alakadardır; Türkmenlerde yakın zamanlara kadar süregelmiştir. Salarların Ot-poynak Dağı eteklerinde ilk önce "ateşli kömürler" yakmaları ve Kuran'ı bundan sonra camiye götürmeleri dikkate değerdir. Ateşin temizleyici gücü tüm Türkmenler tarafından kabullenilmiştir¹⁰¹. Hatta Ot-poynak'ta erken orta asırlarda Türkmenistan'da bulunan ateş tapınaklarının bir benzerinin kurulduğunu da varsayabiliriz.

Burada şu durumu da kaydedelim ki, 1000'in son asırlarında Türkmenlerin kabul ettiği İslâm uzun bir süre arkasında, Müslümanlığa kadar ki çeşitli kültürlerin saklandığı bir tabaka olarak kalmıştır¹⁰².

Oguzlar gayretkeş, ateşli Müslüman olmamışlardır. Daha X. yüzyılda İbn Fadlan bildiriyor ki, Oguzların önderi Yınal, İslâm'ı kabul ettikten sonra halk "eğer sen İslâm'ı kabul ettiysen, artık önderimiz değil-sin" diye beyanda bulundu. Yınal, İslâm'ı reddetmek zorunda kaldı. V.V.Barthold, daha sonra Oguzlar İslâm'ı kabul ettikten sonra onun buyruklarına uymadılar, şarap içmeye ve putperestlik kültürünü yaşatmaya devam ettiler, diye kaydediyor¹⁰³. Bu kültürden biri olan ateşperestliğin Çin Türkmenlerinde mevcut olduğu halk hikayelerinde de doğrulanıyor.

Belli ki Salarların yeni topraklara yerleşmesi soy-kabile töresine göre gerçekleşmiştir (Türkmenistan arazisindeki Türkmen kabilelerinde de olduğu gibi). Halihazırda Salarların soy-kabile kuruluşu kaybolmuştur. Öyle ki şimdilik onların eski soy-kabile kuruluşunu canlandırmak

¹⁰¹ Yamutlu Karaşan-oglı, "Oçerki Turkmenskogo Bita", *Turkmenovedeniye*, No 9, 1928.

¹⁰² Bakınız, M.Durdiyev, "Duhovenstvo v Sistema Obşçestvennih Institutov Turkmen Kontsa XIX-Naçala XX v.v.", *Vestnik Moskovskogo Universiteta, Seriya "Istoriya"*, No 4, 1970, s.27-28.

¹⁰³ V.V.Barthold, *Mesto Prikaspiyskih Oblastey v Istorii Muselmanskogo Mira*, Baku 1923, s.205.

imkân dışıdır. Onların soy-kabile geleneğine göre yerleşmesi belirgin biçimde “iç gunalar” ve “dış gunalara” ayrılmasıyla onaylanmıştı¹⁰⁴.

Salarların İskan Tarihi'nde belirtildiğine göre Karaman'ın büyük oğlunun her karısının oğulları birbirinden ayrı olarak yerleşmişlerdir: “Çitszi'dan bahsetmek gerekirse (orda) birinci kadından birinci oğullar (Karaman'ın büyük oğlunun kadını). Büyük (birinci) hanımın oğlu Çitszi'ya Hunnu'nun idaresinin üçüncü yılında yerleşti (Min Hanedanlığı, 1371).

Güneye baksan (tam yukarı) büyük orman. Ağaç kesme ve ağaç işlemekle geçinilecek (zaman geçirmek) yer. Çitszi ahalisinin ağaç işleme kabiliyeti burdan geliyor. Kuzeye baksan (tam aşağı) büyük ırmak. Buralarda Lançjou'ya varıncaya kadar sal sürmek gerek.

Etrafa göz atsan-yüksek kayalar. Bu yerlerde misk için yaban koyunu ve öküzü avlayarak geçinmek (zaman geçirmek) lazım. Çitszi hakkındaki bu kadar.

Sengir'den bahsetsek (orda) ikinci hatundan (Karaman'ın büyük oğlunun) ikinci oğulları. Güneye (tam yukarı) baksan, bol sulu yerler. Sengir, insanların toprağı işledikleri yerdir, iyi geçinirler ve hayır severdiler. Kuzeye baksan sal sürülür ve yüzdürülür. (zaman geçirilir). Bu nedenle Sengir'in ahalisi ağaç ustasıdırlar (tamamen ağaca karşı zalimdirler). Nesilden nesle ağaç işleriyle uğraşıyorlar. Eski zamanlardaki dedeleri de (aynı işi yapmışlar). Sengir hakkında ki bu kadar.

Yazı-Yamın'dan bahsetsek (orda) üçüncü oğullar (Karaman'ın büyük oğlunun üçüncü karısından) vardır. Yazı-Yamın idari merkezdir. Yazı adamları diyorlar (ki) burda idari işlerle uğraşıp geçinmek mümkün. Güneye baksan (tamamen yukarı), (orda) dört nehir var diyorlar. Söylüyorlar ki halkın yerleşiminden bu yana idareyle (işlerle) uğraşarak geçinmek mümkün. Yazı hakkında bu kadar.

Suçji'dan bahsetsek (orda) dördüncü hatundan dördüncü oğullar. Güneye baksan (tamamen yukarıya) düpedüz. Çiftçilikle uğraşıp geçinmek mümkün. Güneye baksan (burda) at, inek ve eşek yetiştirerek geçinmek mümkün. Aşağı baksan (söylemek gerekir ki) çiftçilikle uğraşıp geçinilecek yerdir. Kuzeye baksan (tam aşağı) düpedüz. Burda at, küçük

¹⁰⁴ Narodı Vostoçnoy Azii, s.641.

tırnaklı davar, keçi, kuzu yetiştirerek geçiniyorlar. Suçjılar toprak ustalarıdır, Suçjılar nehrin kıyısında yaşamalarına rağmen ondan yararlanamamışlar. Eski zamanlarda dedeleri de öyle yapmışlar. Tamam¹⁰⁵.”

Maalesef ki Çin'deki Türkmen Salarların daha sonraki etnik tarihi konusunda neredeyse hiç bir şey bilmiyoruz. Onların etnik özerklik teşebbüsleri ve zulme karşı diğer Türk halklarıyla birlikte verdikleri mücadele hakkında dağınık bilgiler vardır. G.Ts.Tsıbikov bu konuda, geçen asrın doksanlı yıllarında Salar yerleşim bölgeleri Türk halklarının başkaldırı merkezleri olmuştur; bu edebiyatta Dungan hareketi diye geçer, diyor. O şöyle yazmaktadır: “Köylü Salarlar tarafından Mogol adlandırılan ve bana söylediklerine göre 1893-1894 yıllarında son Dungan hareketi başladı. Bölge uyandı ve silahlarını başka dinden olan Çinlilere doğrulttu. Çin orduları isyana son verdi; bütün enerjik ve çalışkan Salarlar tekrar çiftçilikle uğraşmaya başladılar¹⁰⁶.”

Özellikle Çin kaynaklarında bu hareket en büyük hareketlerden biri olarak gösterilir ve onu bastırmadaki vahşet anlatılır: “Hanedanlık yönetimi hepsini öldürme emri verdi. Kadınlar cariyelere çevrildiler. Toplam 5 bin kişi öldürüldü. Özgürlük arefesinde (1949 Çin Halk Cumhuriyeti oluşması arefesi-M.D.) Onların Kansu'daki sayılarının toplamı 2420 kişiydi¹⁰⁷.”

Doğu Türkistan Uygur Özerk bölgesinde yaşayan Türkmenlerin etnik tarihine ilişkin değerli bilgiler Çin'deki soydaşlarımızın “Vatan” derneğine gönderdikleri mektuplarda mevcuttur. Onlardan anlaşılıyor ki 400-500 sene önce Türkmenler Pamir yakınlarındaki bölgelere yerleşmişler ve yolları İran üzerinden Türkiye'ye, Kafkas'a ve Orta Asya'ya uzanmıştır.

İlginçtir ki, Çin Türkmenlerinin mektuplarında anlattıkları. Ogurcık-Alp'ın seyahatına ilişkin halk hikayeleriyle uygunluk sergiliyor. Ogurcık-Alp kendi iliyle Küçük Asya Selçuklularının terkiibinden olan Irak'tan çıkıp, önce Şamahı'ya (Çin Türkmenlerine göre Bakü'ye), Kırım'a ordan Volga'ya, Ural'a, sonra Maveraünnehr'e gitmiştir. Daha sonra Ebul-gazi'ye göre, Mangışlak'a yerleşmiştir. Ogurcık-Alp ilinin

¹⁰⁵ Tenişev, a.g.e., s.123.

¹⁰⁶ Tsıbikov, a.g.e., T. I.

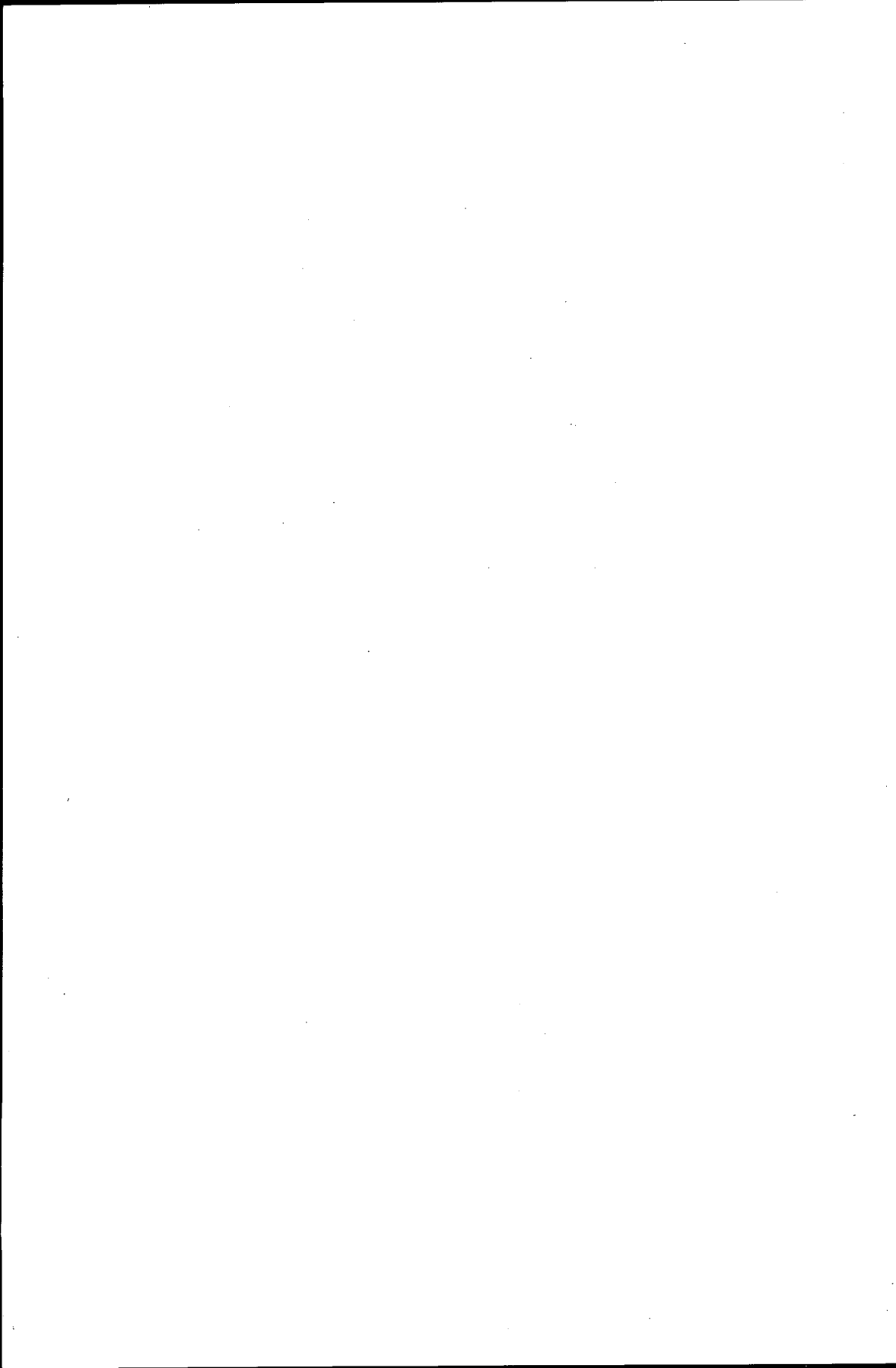
¹⁰⁷ Natsionalniye Menşinstva Provintsii Gansu, gl. 9.

bir kısmının Pamir yanındaki eyaletlere yöneldiğini var saymak mantıklıdır. Her halükârda Çin Türkmenlerinin söyledikleri bunun hayal ürünü olmadığını onaylamaktadır.

Nihayet, bellidir ki Rusya dahilinde bulunan Astrahan, Stavropol ve Mangışlak Türkmenlerinin bir kısmı XVIII. yüzyılda Kalmuk hanı Ayuka'yla Çin'e gittiler¹⁰⁸.

Çin Türkmenlerinin etnik tarihi şimdilik az araştırılmıştır. Kaynaklardan derlenen bilgiler, onların köken olarak Türkmen halkının esas kütlesiyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Ümit ediyoruz ki, sonraki araştırmalar ve aynı zamanda Çin'deki soydaşlarımızın araştırması onların daha geniş etnik tarih manzarasını oluşturmamıza yardım edecektir. Aynı zamanda genel Türkmen tarihi ve çeşitli periyotlarda Irak'a göçmüş Çin Türkmenleri ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Türkmenlerin karşılıklı tarihi çalışması yapılacaktır. Çünkü Türkmenler, hangi toprakta yaşarlarsa yaşasınlar tek halktır-tarihleri de tek olacaktır.

¹⁰⁸ M.Durdiyev-Ş.Kadırov, *Türkmenî Mira*, Aşkabad 1991, s.38.

IV. BÖLÜM

ÇİN TÜRKMENLERİNİN KÜLTÜRÜ

Kültür herhangi bir halkın hayatının en önemli unsuru olarak donuk birşey değil, bir defalık da birşey değil, zaman ve mekan içerisinde değişen ve gelişen olgu olup; coğrafi muhite, ziraat koşullarına, etraftaki halkların tesirine bağlı olarak değişir. Fakat tüm bunlara rağmen toplum hayatının hiçbir bölümünde olmayacak şekilde pek eski zamanlardan kaynaklanan milli özellikler taşır. Uygarlığımız ne kadar gelişirse, gelişsin, onda her zaman medeniyetin ve günlük hayatın milli çizgilerinin yeri vardır.

Eski vatanlarıyla uzun asırlar alakaları koparak Çin'e yerleşme, doğaldır ki oradaki soydaşlarımızın hayatlarının her alanına damga vurmuştur. Şimdiki durumda Çin Türkmenlerinin çoğu tarımla uğraşiyor; aralarında şehir ahalesinin oranı yüksek değildir. Bu açıdan Çin Türkmenleri Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer Türk kökenli halklarından açık farkla gerideler ki, bunu da 1982 yılındaki istatistiklere bakarak görebiliriz¹⁰⁹.

% Halk

Çalışma Alanı	Uygurlar	Kazaklar	Kırgızlar	Türkmen-Salarlar
Teknik Personel	4.25	11.25	7.0	3.25
İdare	0.75	2.0	1.5	0.75
Memur	1.0	2.0	1.75	0.75
Özel Sektör	1.5	1.25	0.75	0.75
Hizmet	1.5	1.5	1.0	0.75
Tarım	84.0	74.0	-	90.5
Sanayi ve Ulaşım	7.4	7.5	4.0	3.25

Tarımla uğraşmanın bu kadar rağbet görmesinin nedeni Türkmenlerin yaşadığı eyaletlerin sanayi açısından diğer eyaletlere göre az gelişmiş olması ve sanayi bölgelerinde önemli ölçüde izole olmasıyla ilişkilidir. Tabii ki, tarımın geleneksel şeklinin korunmasını, etno-psikolojiyi,

¹⁰⁹ Munzu Tuanjie, No 2, 1984, s.38-39; No 3, s.46-47; Gladnev, a.g.m., s.3.

Türkmenlerin düşük eğitim ve çalışma düzeyini de göz-ardı edemeyiz. Aşağıdaki çizelgeye bir göz atmak yeterli olacaktır¹¹⁰.

% Halk				
Eğitim	Uygurlar	Kazaklar	Kırgızlar	Türkmenler
Yüksek	0.2	0.4	0.3	0.2
Öğrenciler	0.1	0.1	0.1	0.2
Yüksek Okullar	5.0	5.0	5.0	1.0
Orta Dereceliler	12.0	17.0	11.0	5.0
İlkokul	37.0	49.6	40.0	18.0
Tahsilsiz	45.0	29.0	41.0	74.0

Bu verilerde esasen kısal kesimde eğitimsizlik ahalinin büyük bir kısmı için geçerlidir. Türkmenlerin "Vatan" Cemiyetine yazdıkları mektuplarında, bizdeki kolhozlara benzeyen "yezalar"dan bahsediyorlar.

Köy ahalisinin esas uğraşı toprağı işlemektir. Tarım ürünleri önemli yere sahiptir. Arpa, buğday, mısır, darı, yulaf, soya, nohut, teknik bitkilerden evde tohumu hazırlanan keten bitkisi, pamuk, vs. ekilmektedir¹¹¹. Gözlemciler, "toprak işleminin ustalığına" işaret ederek, köy işleminin yeterince yüksek ustalıkla yapıldığının belirtiyor.

Çin Türkmenlerinin tarımında ilginç bir nokta vardır; toprağı erkekler eker, fakat tohumu kadınlar serper. Kadınların tabiat kuvvetlerini canlandırarak mahsulü artırdıklarına inanılıyor. Yeri gelmişken, Türkmenistan Türkmenlerinde de ilk sepimi genelde çok çocuklu ailenin başı gerçekleştiriyor ki, bu da verimlilik kültürü ile alakalıdır. Şöyle ki, bayram yemeği "semen" in de buğdaydan hazırlanması yalnızca kadınlara aittir. Semen'in pişirilmesine rehberlik adeta çok çocuklu kadına havale ediliyor.

Çin Türkmenlerinde bostancılık da gelişmiştir. Onlar Çin'in tüm sakinleri gibi evlerinin önünde çeşitli türden sebze yetiştirilen iyi bakımlı bostanlara sahiptirler.

¹¹⁰ Munzu Tuanjie, No 2, 1984, s.38-39; No 3, s.46-47; Gladnev, a.g.m., s.3.

¹¹¹ Natsionalniye Menşistva Provintsii Gansu gl, 9.

Çin Türkmenleri bağcılıkta da epey deneyim kazanmışlardır. Gözlemciler onların bağları örnek biçimde yetiştirdiklerini kaydediyorlar. Bazı yerlerde sulamayı kolaylaştırmak ve bağı kuru soğuktan korumak için Orta Asya'da limon, portakal gibi sübtropikal meyveleri yetiştirmek için kullanılan hendek yöntemini uyguluyorlar. Bağ ürünlerinden elma, armut, vişne, üzüm, fındık yaygındır. Salarların yerleştiği dağlık arazilerde fındık ormanları ve yabani meyve ormanları da çoktur¹¹².

Çin Türkmenlerinde hayvancılıkta gelişmiştir; fakat göçebe olarak hayvancılıkla uğraşmazlar; Türkmenistan Türkmenlerinin çoğunun yaptığı gibi, hayvancılıkla tarımı birlikte yürüterek, hayvancılığa tarımın bir bölümü gibi bakıyorlar. İri boynuzlu hayvan da dahil olmak üzere at, eşek ve küçük boynuzlu hayvan yetiştirirler. **Salarların İskan Tarihi**'nde de geçtiği gibi (Suçju eşek yetiştirirler)¹¹³. Hayvancılıkta önemli yere sahip ince kıllı koyunlar, bunun yanısıra yüksek kaliteli yün veren Ankara keçileri mevcuttur.

Eski zamanlardan bu yana Çin Türkmenlerinin hayatında çeşitli ev içi ve dışı zanaatları büyük önem kesbetmiştir. Ev zanaatlarından en yaygınları halıcılık (maalesef literatürde halı desenleriyle ilgili bilgi yoktur), keçecilik, hasır örme, çömlekçilik ve tahta eşya mobilyacılığıdır. Eskiden Buryat gezgini ve bilim adamı G.Ts.Tsibikov'un **Budist Hacısı Kutsal Tibet'te** adlı kitabında da bahsettiği gibi arabacılık da yaygındı. Tibet'e gezisi sırasında o "buradaki Çin Tatarlarını (eskiden "Tatar" kelimesiyle tüm Türk dili konuşan halklar kastediliyordu. Sadece coğrafi ayırım yapılırdı M.D.) Humbut (Lamurcan köyünden Salarları kiralamaya karar verir) ve Labran arasındaki yolcuları götürürlerdi. Bu monopolist iş adamları gidiş için her zaman belli bir ücret alıyorlardı. Kiracı arayan bu adamlar yükü tutarlar, ücretin yarısını veyahut tamamını peşin olarak alarak seyahatçileri ata bindirir, kendileri yaya gierlerdi. Her zaman böyle çalışarak onlar her gün belli yol kat ediyorlar ve her vakit aynı handa gecelerlerdi¹¹⁴.

Salarların İskan Tarihi'ne göre nakliyeciliğe çay taşımacılığını da ilave etmeliyiz. Huanhe'de onlar sallarla Lan chou'ya kadar taşımacı-

¹¹² Natsionalniye Menşinstva Kitaya, gl. 9.

¹¹³ Tenişev, a.g.e., s.123.

¹¹⁴ Tsibikov, a.g.e., s.183.

lık yaparlarmış¹¹⁵. Literatürde, Mintı bölgesindeki “Çay kenarı Salarlarının büyük iki veya dört kürekli dibi düz, küt burunlu kayıklarla yük ve insan taşıdıklarından bahsediliyor”¹¹⁶.

Görüldüğü üzere Çin Türkmenlerinin hayatında etnografların büyük emek ürünlerinden biri olarak nitelendirdikleri zanaatın tarımdan ayrılması eskiden ortaya çıkmıştır. Faaliyetini bağımsız şekillendiren demircilik, kuyumculuk, dericilik ve ona bağlı olan kunduracılık, şarapçılık ve unculuk, ağaç işlemesi ve marangozluk mevcuttur¹¹⁷. Bu noktada Türkmenistan Salarlarının da gelişmiş zanaatlara sahip olduklarını vurgulamak gerek. Orta asırlarda Salır gruplarının yaşadığı Ura-Tübe şehrinde şimdi de zanaatla uğraşılan eski mahalleler için Seraksiyög ismi korunuyor, yani Serahslı zanaatçıların yerleştiği mahalle. Doğuda muhteşem anıtlara imza atmış Serahs mimari okulunu da hatırlamanın yeridir.

Çin Türkmenlerinin zanaatı arasında ağaç işlenmesi özel yer tutar. **Salarların İskan Tarihi**'nde Sengir ahalisinden bahsedilirken şöyle denmekte: “...Sengir'in adamları ağaç ustasıdır (tamamen ağaca karşı zalimdirler). Nesilden nesle ağaç işlemekle uğraşırlar”¹¹⁸. Çinzı'nın ağaç sanatkarları da öyle tasvir ediliyor ki, bu ormanlık arazide “ağaç keserek ve onu işleyerek geçinmek mümkün. Ahalinin ağaç işleme yeteneği vardır. Çinzı burdan geliyor”¹¹⁹.

Çin Türkmenleri dedelerinin maddi kültür mirasını hemen hemen unutmşlardır. Onların evleri şekliyle civardaki Tibet ve Çin evlerine (kan) benzer; kerpiçten, üzerinde yatılacak yer olan sobalarıyla, keçe, battaniye ve halılarla ısıtılır. Benzer olarak Türkmen cami ve kamu binalarının genellikle yukarıya doğru katlanmış Çin uslubu çatıları vardır. Bununla bile Salarlar etraf ahaliye inşaatçılar ve mimarlar olarak ün salmışlardır. Onların köylerindeki ve şehirlerindeki çoğu yapılar mimari çizgilerin kabarıklığı, süslü dekoru ve titiz inşasıyla farklıdır. Kuitsu'daki cami haklı olarak Çin müslüman mimarisinin abidesi sayılıyor¹²⁰.

¹¹⁵ Tenişev, a.g.e., s.123.

¹¹⁶ *Narodı Vostočnoy Azii*, s.643.

¹¹⁷ Bakınız, A.Pirkuliyeva, *Domaşniye Promıslı i Remösla Dolını Sredney Amudari ve Vtoroy Polovine XIX-Naçale XX vv.* Aşkabad 1973.

¹¹⁸ Tenişev, a.g.e., s.123.

¹¹⁹ Tenişev, a.g.e., s.123.

¹²⁰ Bakınız, John-Yusurov-Suşanlo, a.g.m.

Çin Türkmenlerinin halk kültürünün diğer alanları da güçlü etkilere maruz kalmıştır. Onların elbiseleri Uygur elbiselerine benzerlik gösterir; Çin ve Tibet çizgileri de az değildir. O geleneksel Türkmen çizgilerini korumamıştır. Gerçi G.Ts.Tsıbikov'a göre tipik Çin giyiminden farklılıklar sergiliyor¹²¹. Bunu Çindeki soydaşlarımızın "Vatan" cemiyetine yazdıkları mektuplar da onaylıyor. Onların gıdası ise civar halkların yiyeceğinden farklı değildir.

Günlük yaşamdaki özelliklerden Çin kaynakları şöyle bahseder: Elbiselerini dolapta saklamazlar, sırtta asarlar, yeni evlinin evinin köşelerine beyaz taşlar konur, nikahta kilit rolü ananın kardeşi oynar, vs. Dini açıdan Çin Türkmenleri Sünni müslüman olup, Hanefi mezhebindedirler. İslam iki tarıkata ayrılır: Laopey (eski mezhep) ve Sinpey (yeni mezhep). Yeni mezhebin diğer adı "djedi-du'dur. Yeni mezhep Sinpey (bu asrın başlarında on büyük ahund-şida ahund) Dunyan ve Huei toplumundan olan liderleri Ma Nur-hey olan ahundların etkisiyle yayıldı. Çağdaş araştırmacıların yazdığına göre son on yılda Türkmen Salarların çoğu eski mezhebe (Laopey) dönmüşlerdir¹²².

İslamın Çin Türkmenlerinin hayatında etkisi büyüktür. Hemen hemen her Türkmen köyünde bir cami vardır; bazılarında iki tanedir. Kuit-su'daki Cuma camiiinde 30 bölümlü kutsal Kur'an korunuyor, her birinin ayrı deri cildi var, her biri de özel tahta kutuya koyulmuştur. Efsaneye göre bu Kur'an Karaman'ın kendisi tarafından Semerkant'tan Çin'e göçerken büyük oğluna varılmıştır. Birçok evde tahtadan yapılmış ve görünen yerlere konan iki katlı ev modelleri vardır. Burada Kur'an ve diğer İslami kitaplar korunuyor¹²³.

Türkmen Salarlar arasında, Semerkant'tan şimdiki yerleşilmiş olan yerlere göç etmiş "kırk veli" kültü yaygındır. Türkmen Salarlardaki mistik "zikir" dansının (Türkmenistan Türkmenlerinde olduğu gibi) korunduğunu kaydetmek gerekir¹²⁴. Bu adet Ramazan'a üç gün kala yılda bir defa yapılır. Literatürde "milli geleneklerinin Türk özelliği taşıdığı, fakat orijinal çizgiler bulunduğu da" belirtiliyor¹²⁵.

¹²¹ Tsıbikov, a.g.e., s.183.

¹²² John-Yusurov-Suşanlo, a.g.m., s.19.

¹²³ *Narodı Vostoçnoy Azii*, s.644.

¹²⁴ *Narodı Vostoçnoy Azii*, s.644.

¹²⁵ *Narodı Vostoçnoy Azii*, s.644.

Bugünkü bilgilerimiz dahilinde Çin Türkmenleri kültürünün orijinal çizgisinden bahsetmek zordur. Fakat tarihin uzak ve ama yakın ülkeye attığı soydaşlarımızın kültür dünyasının gelecekte daha kapsamlı ve etkili çalışmayla aydınlanacağını ümit ediyoruz.